

הציבור כופר באשמה: הסבל ההורי כמקור לאמפתיה כלפי נאשמים

אורנה אליגון דר*

תקציר

הוקעה וכיבוש של חשודים ונאשמים בעברות פליליות הם בגדר חזון נפרץ. הלחצים הציבוריים נגד חשודים ונאשמים זכו בהמשגות תיאורטיות מגוונות, אך חסר דיון בתופעה ההפוכה. מאמר זה מנתח מקרים נדירים שבהם התקיימה דינמיקה הפוכה – התגייסות ציבורית נמרצת לטובת הנאשמים, ולא נגדם. המאמר משווה בין מאפייניהם של שלושה תיקים של נאשמים שהועמדו לדין על עבירות קשות: אלאור אזריה, בני שמואל ורומן זדורוב. בשלושת המקרים חלקים משמעותיים מהציבור סברו כי נגרם לנאשמים עוול, אף שהם הורשעו על-ידי שתי ערכאות לאחר ניהול הליך הוכחות מקיף. על בסיס השוואה בין המקרים אטען כי חרף השוני ביניהם, כולם מכילים רכיב דומה, טריגר להזדהות ולאמפתיה המאפשר לציבור לדמיין את עצמו בנעלי הנאשם: היכולת להבין את חוויית הסבל ההורי, והסירוב להשלים עם סבל הורי שמקורו בהתנהלות המדינה. ההסבר שלי נעוץ בקיומן של תפיסות חברתיות סמויות על יחסי הורים וילדים ועל האופן שבו המדינה אמורה לתמוך בהורות, המאפשרות אמפתיה כלפי הנאשם.

---

* מרצה בכירה בבתי-הספר למשפטים של המכללה האקדמית ספיר ושל הקריה האקדמית אונו. אבקש להודות לאסף הרדוף – שמאמרו "הרומן שאינו נגמר והנרטיב שאינו מוכר: צללים של ספק ציבורי – בעקבות תיק זדורוב", להלן ה"ש" 1, דרבן אותי להציע פתרון משלי לחידת ההתגייסות הציבורית הנדירה למען נאשמים – על הערותיו לגרסה קודמת של מאמר זה. אני מודה גם לרות קנאי, ליעל דר ולדורון ויינשטוק על סיעור-המוחות. תודותיי נתונות גם לקוראים האנונימיים, לעורכת מעיין פרל ולחברי המערכת של מאזני משפט על הערותיהם המועילות.

מבוא

- א. מודלים תיאורטיים של לחץ ציבורי להחמרה
- ב. אירועים של תמיכה ציבורית חריגה בנאשמים
  1. הסערה הציבורית סביב הרשעתו של רומן זדורוב
  2. הוויכוח הציבורי סביב העמדת בני שמואל לדין
  3. הוויכוח הציבורי סביב העמדת החייל אלאור אזריה לדין
- ג. האנומליה של המסע הציבורי לטובת החשוד/הנאשם
- ד. מניע לאמפתיה
- ה. דיון
- סיכום

מבוא

השיח הציבורי המקובל בישראל מוקיע חשודים ונאשמים ומבקש להעמיק אכיפה ולהכביד בענישה.¹ שיח זה אינו ייחודי לישראל,² וגם אינו תופעה היסטורית חדשה.³ יש פרשיות שבהן לחצים ציבוריים נגד חשודים ונאשמים באים לידי ביטוי חריף במיוחד, בין בגלל סלידה מיוחדת מהנאשם, שאף מכונה לעיתים "מפלצת" או "שטן", ובין בגלל מהות העברות המיוחסות לעבריין, הנחשבות מאיימות או משוקצות במיוחד (למשל, טרור, פדופיליה, אונס או רצח סדרתיים). נטייה ציבורית רווחת זו זכתה בהמשגות תיאורטיות מגוונות, המוצגות בפרק הראשון של המאמר. עושר תיאורטי זה עומד בניגוד להעדרו של עיסוק תיאורטי בתופעה ההפוכה והנדירה שבה הציבור יוצא להגנת חשודים ונאשמים. לטענתי, דווקא מקרים חריגים אלה יכולים לספק תובנות חשובות, ומאמר זה חותר להבנה

1 אסף הרדוף "הרומן שאינו נגמר והנרטיב שאינו מוכר: צללים של ספק ציבורי – בעקבות תיק זדורוב" מאזני משפט יא 271, 294 (2016). כהבחנתו של הרדוף, "חזקת החפות נהפכה לחזקת האשמה" (שם, בעמ' 292; כל ההדגשות בציטוטים שבמאמר זה הן במקור).

2 Julian V. Roberts, *Public Opinion, Crime, and Criminal Justice*, 16 CRIME & JUST. 99, 117–118 (1992).

3 ראו, למשל: Cindy McCreery, *A Moral Panic in Eighteenth-Century London?* *The 'Monster' and the Press, in MORAL PANICS, THE MEDIA AND THE LAW IN EARLY MODERN ENGLAND* 195 (David Lemmings & Claire Walker eds., 2009)

תיאורטית של התופעה באמצעות טיפולוגיה של המקרים יוצאי-הדופן שבהם הציבור אינו מבקש את ראשו של העבריין, אלא סבור כי נעשה עימו עוול. לאחר הפרק הראשון, הסוקר את הספרות על שיח ציבורי המוקיע חשודים ונאשמים, הפרק השני של המאמר יציג בקצרה שלושה מקרים יוצאי-הדופן שבהם חלקים משמעותיים מהציבור תמכו בנאשמים שהועמדו לדין על עבירות קשות: אלאור אזריה,⁴ בני שמואל⁵ ורומן זדורוב.⁶ הדיון שייערך כאן בפרשת זדורוב מתייחס להסבר שאסף הרדוף מציע לחידת "פתחון-הלב" שבו זכה רומן זדורוב בציבוריות הישראלית: קושי נרטיבי בשל העדר מניע. קושי זה עשוי להסביר ספק הממשיך לנקר, אך מה מסביר את ההתגייסות הציבורית? הרי לא כל תיק עם קושי נרטיבי מעורר אהדה ציבורית. על-מנת להניח את המסד להסבר שונה, יערוך הפרק השלישי של המאמר השוואה בין מאפייני הדיון הציבורי שעורר כל אחד משלושת המקרים יוצאי-הדופן. על בסיס השוואה זו אטען, בפרק הרביעי, כי חרף השוני בין המקרים, כולם מכילים רכיב דומה, טריגר להזדהות ולאמפתיה המאפשר לציבור לדמיין את עצמו בנעלי הנאשם ולכפור באשמה: היכולת להבין את חוויית הסבל ההורי, והסירוב להשלים עם סבל הורי שמקורו בהתנהלות המדינה. ההסבר שלי נעוץ בקיומן של תפיסות חברתיות סמויות על יחסי הורים וילדים ועל האופן שבו המדינה אמורה לתמוך בהורות, המאפשרות אמפתיה כלפי הנאשם.

4 תיק צבאי מרכז (מחוזי) 182/16 התובע הצבאי נ' אזריה (פורסם בנבו, הכרעת-דין 4.1.2017, גזר-דין 21.2.2017); ע/18/17 (ערעורים צה"ל) אזריה נ' התובע הצבאי הראשי (פורסם בנבו, 30.7.2017).

5 ע"פ 3958/08 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 10.9.2014) (להלן: ע"פ שמואל). בקשתו של בני שמואל לדיון נוסף נדחתה. דנ"פ 6876/14 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 17.12.2014).

6 תפ"ח (מחוזי נצי') 502/07 מדינת ישראל נ' זדורוב (פורסם בנבו, 14.9.2010) (להלן: עניין זדורוב – מחוזי); תפ"ח (מחוזי נצי') 502/07 מדינת ישראל נ' זדורוב (פורסם בנבו, 24.2.2014) (פסק-דין משלים) (להלן: עניין זדורוב – פס"ד משלים); ע"פ 7939/10 זדורוב נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 23.12.2015) (להלן: עניין זדורוב).

א. מודלים תיאורטיים של לחץ ציבורי להחמרה

הלחץ הציבורי להחמרה עם חשודים ונאשמים זכה במגוון המשגות תיאורטיות. המודל המשפטי של הרברט פאקר, שנהפך זה כבר לקלסיקה, ממשיג את הקריאה לאכיפה ולענישה מחמירות מכיוון משפטי-תיאורטי. פאקר יוצר דיכוטומיה בין שיטת משפט המדגישה את ריסון הפשיעה (crime control) לבין שיטה המדגישה את ההליך התקין (due process).⁷ המודל הראשון מעמיד את מיגור הפשיעה כערך מרכזי, בעוד האחרון מדגיש את תקינות ההליך כערך ראשון במעלה. המודל של פאקר הוא משפטי-נורמטיבי – הוא מציע שיטה לניתוח הערכים המתחרים שבבסיס סדר הדין הפלילי, ואינו מבקש לתאר שיטה הקיימת במציאות.⁸ לפי פאקר, המתח הקיים בין הצורך באכיפה, מחד גיסא, לבין הקפדה על זכויות חשודים ונאשמים, מאידך גיסא, מתבטא בעיצובם של הכללים הפרוצדורליים והמוסדות המשפטיים. שיטה המדגישה את הערך של מיגור הפשיעה שואפת ליצירת פיקוח אפקטיבי ולשימוש יעיל במשאבים לצורך העמדת מספר מרבי של עבריינים לדין. מודל זה מצדד בהשקעת משאבים רבים ככל האפשר בהליכים החקירתיים ובאכיפה, וכן בהרחבת סמכויותיהם של גופי חקירה ותביעה. לפי מודל זה, תיקים חלשים ייסגרו, וכתבי אישום יוגשו רק על בסיס ראיתי מוצק שיניע נאשמים להודות באשמה, כך שלא יהא צורך לנהל הליכים אדוורסריים בזבזניים.⁹ בעוד את מודל מיגור הפשיעה פאקר משווה ל"סרט נע" מתחום הייצור התעשייתי, את מודל ההליך התקין הוא מדמה למסלול מכשולים, שנועד לרסן את מערכת אכיפת החוק במגמה לצמצם את הפגיעה בזכויות הפרט.¹⁰ מודל טהור של

7 Herbert L. Packer, *Two Models of the Criminal Process*, 113 U. PA. L. REV. 1 (1964).

8 פאקר עצמו מדגיש כי מדובר במתח ערכי המתקיים בתוך מערכת המשפט, וכי בפועל אין שום מערכת המחזיקה במערך סדור ועקבי של ערכים. HERBERT L. PACKER, *THE LIMITS OF THE CRIMINAL SANCTION* 154 (1968); לסלי סבה "המודלים של הרברט פאקר: מבחן הזמן והביקורת" מגמות בדיני ראיות ובסדר הדין הפלילי – אסופת מאמרים לכבודו של פרופסור אליהו הרנון 221, 224–225 (ענת הורוויץ ומרדכי קרמניצר עורכים, 2009).

9 Packer, שם, בעמ' 158–161. כן ראו חגית לרנאו "יישום מבחין – תאוריה ומעשה בתחום סמכויות החקירה וזכויות חשודים" עלי משפט 105, 107 (2007); רינת קיטאי "חשיבותה של חזקת חפות פוזיטיבית, תפקידה וטיבה בהליכים הקודמים להכרעת הדין בפלילים" עלי משפט ג 405, 420–421 (2003). לביקורת על ההמשגה של פאקר ראו סבה, לעיל ה"ש 8, בעמ' 217 ו-258–259.

10 Packer, לעיל ה"ש 8, בעמ' 163.

הליך תקיין אינו יכול להתקיים במציאות;¹¹ שיטות המשפט הקיימות נמצאות על רצף של תמהילים שונים בין שני המודלים, כך שביטוי לערכים שבבסיסו של מודל מיגור הפשע (למשל, בטחון הציבור כנדבך של חירות; או אכיפה וחקירה יעילות) יהיה קיים ברמה זו או אחרת בכל שיטת משפט.

המודל הדיכוטומי של פאקר זכה בפופולריות והיווה נקודת התייחסות לתיאורטיקאים רבים נוספים, אשר קצרה היריעה מלסקור את כולם במאמר זה.¹² כוונתו של פאקר הייתה לנתח מודלים אפשריים, ולא לנקוט עמדה נורמטיבית (אם כי מבין השורות עולה אהדה למודל ההליך התקיין), אך יש גם גישות המצדדות באכיפה מחמירה כפתרון נורמטיבי.¹³ במישור הציבורי-המעשי מדיניות אכיפה מחמירה ("get tough on crime") זוכה בפופולריות, גם כאשר יעילותה אינה מוכחת, עלותה גבוהה ויש בה כדי לגרום עוול.¹⁴ הפופולריות של מדיניות זו בארצות-הברית הפכה אותה לשיאנית העולמית בכליאה, וגם בישראל ניכרת בשנים האחרונות מגמה דומה, שבאה לידי ביטוי בשיח הציבורי ובהצעות חקיקה.¹⁵

התפתחות ראויה לציון בתוך הזרם המקדם אכיפה מחמירה היא עליית התיאוריות הקוראות לקידום זכויותיהם של נפגעי העברה ול"מתן קול" לעמדותיהם.¹⁶ קריאה לחיזוק מעמדם של נפגעי העברה מצדדת בהכרח באכיפה ממצה ובהבניית שיקול-הדעת האכיפתי והתביעתי כך ששיקולים של יעילות וחיסכון בזמן לא יבואו על-חשבון זכויותיהם של קורבנות העברה. קולם של נפגעי העברה בזירה הציבורית הולך ומתגבר, בין שהוא מושמע ישירות ובין באמצעות אלה התומכים בזכויות ובאינטרסים שלהם.¹⁷ למרות הביקורת המושמעת במסגרת

11 שם, בעמ' 154.

12 לסקירה מקיפה ראו סבה, לעיל ה"ש 8.

13 לסקירת ספרות תיאורטית על אפקט ההרתעה ראו חגית לרנאו עבריינות ואכיפת חוק: תיאוריה, מדיניות, ביקורת 67–69 (2016) (להלן: לרנאו עבריינות ואכיפת חוק).

14 Marc Mauer, *Why Are Tough on Crime Policies So Popular*, 11 STAN. L. & POL'Y REV. 9 (1999); Tim Newburn, "Tough on Crime": Penal Policy in *England and Wales*, 36 CRIME & JUST. 425 (2007) על תיאוריות תיוג הגורסות כי אכיפה משטרית יכולה דווקא להעמיק דפוסי עבריינות וסטייה ראו: Stephanie A. Wiley & Finn-Aage Esbensen, *The Effect of Police Contact: Does Official Intervention Result in Deviance Amplification?*, 62 CRIME & DELINQ. 283 (2016).

15 יואב ספיר "הגנה ראויה על אנשים לא-נחמדים: הערות על מגילת הזכויות הרוזה שבהצעת החוקה" משפט וממשל י 571, 578 ה"ש 16 (2007).

16 לסקירת הגישות התיאורטיות השונות ראו הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוגץ "הדור הבא" של זכויות נפגעי עברה: הזכות החוקתית להליך הוגן" עיוני משפט לו 549 (2015).

17 על התנועה לקידום זכויותיהם של נפגעי העברה ולסקירה בתקשורת ראו: CARRIE A.

גישה זו על רשויות התביעה, השאיפה לקידום זכויותיהם של נפגעי העברה נוטה לתמוך בגישה של החמרה בענישה ובאכיפה.

המימד המשפטי-הדוקטרינרי אינו ממצה את הדיון בשאלת ההתייחסות החברתית לחשודים ולנאשמים, וראוי להזכיר, ולו בקצרה, תיאוריות סוציולוגיות של סטייה חברתית. להבדיל מההמשגה המשפטית של הלחץ הציבורי להחמרה באמצעות מודלים מופשטים או מהצעות של דין רצוי שאינן משקפות בהכרח מערכת משפט קיימת, תיאוריות קרימינולוגיות וסוציולוגיות שונות מבקשות לתאר ולהסביר תופעה חברתית קיימת של הוקעה וגינוי של עבריינים. כך, למשל, אמיל דורקהיים ניתח את הוקעת הסוטים החברתיים כמנגנון לסימון ולהטמעה של נורמות חברתיות וליצירת לכידות חברתית.¹⁸ הרעיון של החברה המגדירה את עצמה מול ה"זר" חוזר על עצמו גם בכתיבתו של הסוציולוג זיגמונט באומן.¹⁹ גרפינקל, המנתח את התנאים לאפקטיביות של טקסי השפלה וביוש, רואה בטקסים אלה מנגנון אשר מסמן את הערכים הראויים והנכונים ויוצר סולידריות בין השותפים לאותם ערכים.²⁰ גרפינקל, שפרסם את מאמרו האיכותי בשנת 1956, רואה את ההליך המשפטי כטקס הביוש הלגיטימי העיקרי.²¹

פוקו, העוסק בכתיבתו במוסדות החברתיים שבאמצעותם מסמנים וממשרים את ה"אחר", טוען כי בחברה המודרנית "עבריינות" אינה תיוג של מעשים גרידא, אלא של פתולוגיה אישיותית. אישיותו הסוטה של העבריין, טוען פוקו, מובנית ככזו המחייבת פיקוח ושליטה רציפים.²² התיאוריות השונות המתארות את המנגנונים שבאמצעותם העבריינים מתויגים ומטופלים כ"אחרים" מסייעות להבין הן את הדרישה הציבורית להחמרה בענישה ובאכיפה והן את השיח המשפטי

RENTSCHLER, SECOND WOUNDS: VICTIMS' RIGHTS AND THE MEDIA IN THE U.S. (2011).

18 ראו סבה, לעיל ה"ש 8, בעמ' 231.

19 ZYGMUNT BAUMAN, POSTMODERNITY AND ITS DISCONTENTS (1997); ZYGMUNT BAUMAN, STRANGERS AT OUR DOOR (2016). על ההבדלים בין מודל ה"זר" של זיגמונט באומן, מודל ה"שעיר לעזאזל" של רנה ז'ירר (René Girard) ומודל ה"מפלצת" של מישל פוקו (Michel Foucault) ראו: ANDREW N. SHARPE, FOUCAULT'S MONSTERS AND THE CHALLENGE OF LAW 24-31 (2010).

20 ראו סבה, לעיל ה"ש 8, בעמ' 231; Harold Garfinkel, *Conditions of Successful Degradation Ceremonies*, 61 AM. J. SOCIOL. 420 (1956).

21 שם, בעמ' 424. לדיון נוסף בתיאוריות תיוג ראו לרנאו עבריינות ואכיפת חוק, לעיל ה"ש 13, בעמ' 151-154.

22 MICHEL FOUCAULT, DISCIPLINE AND PUNISH: THE BIRTH OF THE PRISON 257-292 (1977).

המחמיר. מתן זכויות למי שנתפסים כ"לא-נחמדים", כלשונו של יואב ספיר,²³ אינו פופולרי – בין בגלל תפיסה שהדבר מנוגד לבטחון הציבור, בין בגלל חוסר היכולת של מקבלי ההחלטות לראות את עצמם כנעליהם של אנשי השוליים בחברה, ובין בשל דימוי מעוות של המשפט הפלילי כמערכת המעניקה הקלות מופרזות לאשמים.²⁴

תיאוריות "הפניקה המוסרית" מציעות מודל למקרה קיצון של לחץ ציבורי המוקיע חשודים ודורש להחמיר עימם. מושג זה, המגיע מעולם התוכן של הסוציולוגיה של הסטייה, נטבע על-ידי סטנלי כהן, בתחילת שנות השבעים, לציון תופעה של מחול שדים המתעורר כתגובה על התנהגויות הנתפסות כמאיימות על הסדר חברתי, בהיותן התנהגויות מסוכנות, בלתי-מוסריות ואנטי-חברתיות המבוצעות על-ידי מי שדימוים הוא של "שטן עממי".²⁵ הפניקה מתבטאת בהתגייסות חברתית ופוליטית להגברת האכיפה והענישה ולהרחבת האחריות הפלילית, בהתייחסות תקשורתית נמרצת לנושא ובשיח מתלהם המפריז בממדי התופעה ומוקיע את העבריינים כמי שמעמידים את הציבור התמים בסכנה.²⁶ במקביל למשפט הפלילי מתקיים לא פעם דיון מוטה וסנסציוני ב"בית-הדין של התקשורת".²⁷

23 ספיר, לעיל ה"ש 15.

24 שם, בעמ' 576–582. בהקשר זה ראוי לציין גם מחקר פסיכולוגי שהעלה כי חשיבה מחמירה בהקשר של עברת הרצח היא שגורה יותר, ואילו תפיסה מקילה מחייבת עיבוד מחשבתי זהיר יותר ועל-כן היא שכיחה פחות. Richard L. Wiener et al., *The Psychology of Telling Murder Stories: Do We Think in Scripts, Exemplars, or Prototypes?*, 20 BEHAV. SCI. & L. 119, 134 (2002).

25 STANLEY COHEN, *FOLK DEVILS AND MORAL PANICS: THE CREATION OF THE MODS AND ROCKERS* (1972); מרים גור-אריה "המשפט הפלילי בפסיקה בית המשפט העליון בשנת תשע"א – מגמה של הרחבת האחריות הפלילית ושל החמרת הענישה" דין ודברים ז' 59, 89 (2012) (להלן: גור-אריה "המשפט הפלילי בפסיקה בית המשפט העליון"); מרים גור-אריה "פניקה מוסרית והשחיתות השלטונית: השתלטות העברה הפלילית של הפרת אמונים על התחום האתי והמשמעתי" משפט ועסקים יז 447, 463 (2014) (להלן: גור-אריה "פניקה מוסרית והשחיתות השלטונית").

26 תמי רוזי ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית 22 (2009); לימור עציוני וטליה קלצקי "תופעת הפדופיליה וחוק הגנה על הציבור מפני עברייני מין" עלי משפט ט 239, 302–301 (2011).

27 Belinda Middleweek, *Dingo Media? The Persistence of the "Trial by Media" Frame in Popular, Media, and Academic Evaluations of the Azaria Chamberlain Case*, 17 FEMINIST MEDIA STUD. 392, 393–395 (2017). עם זאת, כפי שמידלוויק מדגימה בהמשך מאמרה, אין בהכרח תמימות-דעים, וגם במצבים מעין אלה יכולים להישמע אי-אלה קולות של תמיכה בנאשם או ביקורת על ההליך.

עברות מסוימות מעוררות תגובות רגשיות מודגשות של חרדה וסלידה, ומוקעות כ"מכת מדינה" מבלי שיהיה לכך ביסוס אמפירי. בתוך כך נשמעות קריאות להחמרה באכיפה ובענישה, הצעות של פוליטיקאים להטלת עונשי-מינום ורטוריקה שיפוטית מוסרנית.²⁸

התיאוריות השונות שהצגתי לעיל מתייחסות לתופעה הרווחת של לחץ ציבורי המופנה נגד חשודים ונאשמים, ולדרישה למצות עימם את הדין. אולם לעיתים, אם כי נדירות, מתרחשת תופעה הפוכה, שבה הציבור מגלה סולידריות דווקא עם הנאשם. הכתיבה המתייחסת לתופעה זו אינה קיימת כמעט. התייחסות נדירה נמצאת אצל הרדוף, המצביע על כך שבפרשת זדורוב התקיימה דינמיקה הפוכה ונדירה, כאשר הלחץ הציבורי לא היה בעד החמרה והרשעה, אלא בעד זיכוי של הנאשם. את התעוררות הספקות לגבי ההרשעה של זדורוב הוא תולה בקושי בנרטיב, אך הסבר זה, כשלעצמו, אינו מסביר התגייסות המונית למען נאשמים. הרדוף עצמו טוען כי צריך להיות משהו נוסף כדי שאנשים יצאו מאזור הנוחות שלהם למען נאשמים.²⁹

השאלה שבמוקד מאמר זה אינה מדוע התעוררו ספקות בפרשייה מסוימת, אלא כיצד מסבירים הירתמות ציבורית המונית לטובת אנשים שהואשמו בפשעים מזוועים. כדי לרדת לפשרה של החידה, אדון בשלושה מקרים שבהם התגלעה

28 גור-אריה מנתחת את ההתייחסות הציבורית לעברות של שחיתות שלטונית ושל הפקרה לאחר פגיעה בפניקה מוסרית. בתי-המשפט רואים בעברה "מכת מדינה" אף שנתוני המשטרה מצביעים על ירידה בשכיחותה, הם מתייחסים אל העברה כאל "הבזויה שבעברות", והם מוקיעים את כיעורם המוסרי של מבצעייה. הפסיקה אף העלתה את רף הענישה בגין עברה זו, והרחיבה את האחריות הפלילית גם למחדלים בהקשרה, ושפע הצעות חוק להעלאת רף הענישה הוגשו לכנסת. גור-אריה "המשפט הפלילי בפסיקת בית המשפט העליון", לעיל ה"ש 25, בעמ' 89-90; גור-אריה "פניקה מוסרית והשחיתות השלטונית", לעיל ה"ש 25, בעמ' 463. התנהגויות מיניות של בני-נוער נותחו גם הן כמושא של פניקה ציבורית. קיימת התייחסות אקדמית רחבה לפניקה המוסרית ביחס לעברות מין בכלל ולפדופיליה בפרט. ראו, למשל, סבה, לעיל ה"ש 8, בעמ' 231; אפרת שהם "הקדמה: על מי המדינה מגנה וכיצד?" הפיקוח על עברייני מין בישראל: ענישה או טיפול? יז (אפרת שהם עורכת, 2008); ענת משיח ושרה בן דוד "שיקול הדעת השיפוטי בהטלת צווי פיקוח על עברייני מין" קרימינולוגיה ישראלית ד 105, 106 (2015); גור-אריה "פניקה מוסרית והשחיתות השלטונית", שם. ראו גם את ניתוחם של אלמוג ויפת לפסק-דין בנושא הטרדה מינית: שולמית אלמוג וקארין כרמית יפת "מיניות מגדר ומשפט – חלק ב: לקראת המשגה חדשה של מיניות נשית במשפט הישראלי" משפטים מה 653, 692 (2016). אולם ראו גם את עמדתן של עצינוני וקלצקי, לעיל ה"ש 26, בעמ' 302-303, שלפיה החקיקה המוגברת בנושא פדופיליה אינה משקפת פניקה מוסרית.

29 הרדוף, לעיל ה"ש 1, בעמ' 315.

דינמיקה הפוכה – פניקה מוסרית שהתבטאה במסע ציבורי נמרץ לטובת הנאשמים, ולא נגדם: פרשת זדורוב, פרשת שמואל ופרשת אזריה. המשך המאמר יציג את שלוש הפרשיות, ולאחר-מכן ינתח את השיח הציבורי שהתעורר בעקבותיהן, במגמה למצוא את השונה בין שלושת המקרים ואת המשותף להם.

ב. אירועים של תמיכה ציבורית חריגה בנאשמים

1. הסערה הציבורית סביב הרשעתו של רומן זדורוב

רומן זדורוב הואשם ברצח של תלמידת כיתה ח בשירותים של בית-ספרה, שם עבד כפועל. בית-המשפט המחוזי הרשיע אותו בהכרעת-דין המשתרעת על 387 עמודים, וההרשעה אושרה על-ידי בית-המשפט העליון בפסק-דין שאורכו 295 עמודים.³⁰ גם שופט המיעוט שתמך בזיכוי זדורוב מחמת הספק הדגיש כי לשיטתו "מדובר במקרה גבולי של זיכוי מחמת הספק, זיכוי שהוא כ'פסע' מהרשעה".³¹ בקשתו של זדורוב לדיון נוסף נדחתה.³² חרף אישור ההרשעה על-ידי בית-המשפט העליון, המשיך הציבור לגלות ספקנות: מאות התייצבו להפגנת מחאה בכיכר רבין בתל-אביב;³³ סקר שערך מכון פאנלס פוליטיקס לאחר הערעור הראה כי רק 21% מהציבור סבורים כי הכרעתו של בית-המשפט העליון נכונה;³⁴ וסדרת טלוויזיה דוקומנטרית על הפרשה ששודרה לאחר ההרשעה, "צל של אמת", העלתה סימני שאלה שונים ביחס להרשעה. הרדוף מצביע על הלך-רוח ציבורי חריג ביחס למקרה – היחס הרווח לזדורוב היה אוהד, כאל קורבן של הרשעת-שווא. לדברי הרדוף: "מקרה זדורוב [הוא] אולי תיק הרצח היחיד בהיסטוריה של ישראל שבו תקשורת ההמונים ותקשורת היחידים כפרו באופן שיטתי, בזמן-אמת, בנרטיב התביעתי והשיפוטי, וזאת מתחילת התיק עד סיומו ואף לאחר-מכן. מדוע?"³⁵

30 עניין זדורוב – מחוזי, לעיל ה"ש 6; עניין זדורוב, לעיל ה"ש 6. אורכם הניכר של פסקי-הדין מצביע דווקא על צורך להתמודד עם קושי וסימני שאלה. בהמשך הורשע זדורוב פעם נוספת, לאחר שבית-המשפט העליון החזיר את התיק לבית-המשפט המחוזי לשם גביית ראיות נוספות. עניין זדורוב – פס"ד משלים, לעיל ה"ש 6.

31 עניין זדורוב, לעיל ה"ש 6, פס' 46 לפסק-דינו של השופט דנציגר.

32 דנ"פ 1329/16 זדורוב נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 5.7.2016).

33 דנה ירקצי "מאות הפגינו בתל אביב למען רומן זדורוב: 'היה טרף קל'" וואלה 17.1.2016. news.walla.co.il/item/2925766

34 יאנה פבזנר-בשן "החסידיים של זדורוב" mako 30.12.2015 www.mako.co.il/nexter-weekend/Article-24f7a5984a4f151006.htm

35 הרדוף, לעיל ה"ש 1, בעמ' 287–288. כתיבה משפטית אקדמית נוספת על הפרשה עסקה

האדהה הציבורית לזדורוב מרשימה בעוצמתה, אך ניתן לזהות מקרים נוספים שבהם זכו נאשמים בתמיכה ציבורית רחבה ורועמת.³⁶ התופעה הנדירה של נאשמים הזוכים באדהה ציבורית היא חידה שמבקשת הסבר.

הרדוף מעלה שורה של מקורות אפשריים לספקות בעניינו של זדורוב: חילוקי-הדעות בין המומחים הפורנזיים בנושא טביעת הנעל ודקירת הסכין; השימוש הבעייתי שנעשה במדובב; עבודת הגנה שרתמה את התקשורת ליצירת נרטיב מזכה; חריגותו של הרצח; וספק סביר בעל אפקט דומינו הן מהפן המוסדי (קיום דעת מיעוט בפסק-דינו של בית-המשפט העליון) והן מהפן האישי (הספק שהביעה אמה של הילדה שנרצחה).³⁷ את ההשערות הללו הוא פוסל בזו אחר זו: מחלוקת בין מומחים אינה נדירה; הציבור והתקשורת מגלים דאגה רבה יותר מהפשיעה מאשר מסוגיית ההליך ההוגן; להגנה יש מוטיווציה להשפיע על הציבור באמצעות התקשורת בתיקים רבים, והשאלה היא מדוע דווקא בתיק זה צלחה דרכה, בעוד שבתיקים חריגים אחרים עברו נאשמים דמוניזציה; ו"ספק הדומינו" גם הוא אינו בגדר הסבר מספק, שכן דעת מיעוט קיימת בתיקים רבים נוספים, מה-גם שהספק הציבורי באשמתו של זדורוב התעורר עוד לפני מתן פסק-הדין בערעור. לטענת הרדוף, התייצבות אמה של תאיר ראדה לימין זדורוב יכולה אומנם לייצר ספק ציבורי, אך יש מרכיב חשוב נוסף שבו טמון ההסבר, והוא שאלת המניע והנרטיב.³⁸ ככל שסיפור הפשע, כולל המניע לעשייתו, מוכר יותר,

בהיבטים הראייתיים שלה, אך לא בחריגותו של השיח הציבורי. ראו דורון מנשה ואיל גרונר מהות הספק הסביר במשפט הפלילי 183–195 (2017); בועז סנג'רו "על הודאה ועל 'science junk' כטביעת נעל – הרשעת זדורוב כמקרה-מבחן" הסניגור 165, 4 (2010). להתייחסות לדיון התקשורתי בפרשת זדורוב מזווית הסוב-יודיציה ראו יובל קרניאל "מי צריך סוב-יודיציה?" ספר מרדכי (מוטה) קרמניצר 617, 629–630 (אריאל בנדור, האלד גנאים ואילן סבן עורכים, 2017).

36 מלבד הפרשות המתוארות במאמר ראוי להזכיר מקרה נדיר נוסף – התמיכה הציבורית והתקשורתית בגיזלה כפרי, ששמה קץ לחיי בנה בן השלוש, שהיה עיוור, חירש ואילם, וסבל מפגור. אני מודה לנעמי לבנקרון על שהביאה מקרה זה לידיעתי. ראו נעמי לבנקרון "מה גורם לאם לרצוח את ילדיה הקטנים? כתב הגנה לנשים שלמדנו לשנוא" הארץ 29.3.2017. www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-1.3956354; מאיר נחתומי "אנשי ציבור חתמו על בקשת חנינה לג. כפרי" מעריב 23.6.1964, 1; "ועד ציבורי למען הקמת ביי"ד מושבעים" חרות 30.4.1964, 6; נ' שלמה "בעוד האם, גיזלה כפרי, עצורה ל-15 יום, כבר לוחטות הרוחות: המתת רחמים: מותרת או אסורה?" חרות 3.5.1964, 2; יעקב אלון "האם יכנע החוק בפני גיזלה כפרי?" הבקר 27.4.1964.

37 הרדוף, לעיל ה"ש 1, בעמ' 295–299.

38 שם, בעמ' 299 ואילך.

קל יותר לקבלו,³⁹ ומפרשת זדורוב נעדר נרטיב המהווה סיפור עקיב המתיישב עם מה שאנו יודעים על העולם. אין בסיפור תקיפה מינית או מניע לאומני, והתזה התביעתית של רצח ילדה בשל קללה רחוק מלשכנע.⁴⁰

התהייה לגבי התמיכה הציבורית באדם שהורשע על-ידי שתי ערכאות ברצח ילדה גוברת עוד יותר בהתחשב בכך שזדורוב רחוק מלהיות "מלח הארץ". מדובר באזרח אוקראיני ששהה בארץ במעמד של אזרח זר הנשוי לישראלית,⁴¹ וחי בשולי החברה הישראלית, ללא קשרים, שליטה בשפה, אמצעים כלכליים או הון תרבותי.

2. הוויכוח הציבורי סביב העמדת בני שמואל לדין

מקרה נוסף שעורר פולמוס ציבורי שבמסגרתו נשמעו קולות ספקניים רבים הוא הרשעתו של בני שמואל בכיצוע שורה ארוכה של עברות מין בכתו בשנות ילדותו. פסק-הדין של בית-המשפט העליון משך תגובות לא רק מישראל, אלא גם מחוץ-לארץ. באותה פרשה נזכרה הבת שאביה ביצע בה מעשים מיניים מאז הייתה בת שלוש ועד הגיעה לגיל אחת-עשרה. הזיכרון נייעור בה בגיל עשרים ושתיים, לאחר שחלמה כי היא מקיימת יחסי מין עם אביה. פסק-הדין התייחס בהרחבה לנושא הזיכרון המאוחר (תופעה שכונתה בפסק-הדין "זכרונות מודחקים").⁴² הוויכוח שעוררה ההרשעה התנהל בזירות חברתיות מגוונות (אתרי אינטרנט, עיתונות,

39 שם, בעמ' 304.

40 שם, בעמ' 304–306, וכניסוחו של הרדוף שם, בעמ' 310: "רשויות האכיפה והרשות השופטת לא הותירו אבן על אבן בשאלת הראיות, אך הותירו סלע נרטיבי גדול ומיותם ולא עמלו מספיק כדי לשכנע את התקשורת והציבור בהגיון הרצח. כך, הקושי הנרטיבי של שאלת המניע נותר בלתי-פתור. אף שהפרשה שייכת למשפט הפלילי המוכר, האשמה אינה מובנת מאליה, אלא קשה לעיכול בעבור רבים בציבור ובתקשורת."

41 עובדה שפסק-הדין המחוזי הבליט בפתיחת הכרעת-הדין: עניין זדורוב – מחוזי, לעיל ה"ש 6, בעמ' 7.

42 השופטת (בדימ') ארבל פירטה ראיות נוספות, מעבר לזכרונות המודחקים, שלשיטתה תומכות באמינות זכרונה של המתלוננת, כולל רישום ביומן שכתבה בשנת 1997, שלשונה "למה אני חושבת שהיה משהו עם אבא שלי כשהייתי קטנה?", ותיאורים נוספים ביומן של מצב רגשי קשה ושל תחושת דחייה שהיא חשה כלפי אביה (ע"פ שמואל, לעיל ה"ש 5, פס' 107); והמענה שנתן האב לשאלת אחותה של המתלוננת אם יש אמת בהאשמות, "אני לא בטוח במאה אחוז", המהווה ראשית הודאה (שם, פס' 108). השופטת (בדימ') ארבל מציינת גם שקרים של הנאשם (ביחס לדרישתו שהבנות יישנו ללא תחתונים, לגבי השימוש בקונדום במהלך נישואיו, ולגבי החלפת המיטות בין הבנות), שבהם היא רואה ניסיון להרחיק את עצמו מפרטי העברה (שם, פס' 109(ג)), וכן תסמינים הכוללים הידרדרות בלימודים, נסיונות התאבדות, התנהגות מינית בלתי-מובחנת, התקפי חרדה וקשיי שינה (שם, פס' 109(ה)).

כנסים מדעיים, פורומים מקצועיים), וכלל שחקנים חברתיים רבים, ביניהם משפטנים, מדענים, פסיכולוגים, מטפלים, נפגעי עברה ומגיבים מן הציבור. הפולמוס לא התמצה בהתפלפלות משפטית-ראייתית גרידא, אלא התפרש גם אל שאלות בסיסיות ביחס למשפט, למדע, למשפחה, למגדר, לאמת ולאמונה. הקבוצות הפרופסיונליות, על הוויכוחים הפנימיים ביניהן, בלטו מאוד בפולמוס זה.⁴³

3. הוויכוח הציבורי סביב העמדת החייל אלאור אזריה לדין

ב-24 במרץ 2016 התקרו שני תושבי חברון חמושים בסכינים אל עמדת צה"ל ודקרו חייל. החייל ומפקדו ירו בדוקרים, המיתו אחד מהם ופצעו קשה את האחר, עבד אל-פתאח יוסרי א-שריף. דקות מספר לאחר-מכן הגיע כוח תגבור, שאחד החיילים בו היה הסמל אלאור אזריה. המשך האירוע, שבו התקדם אזריה וירה למוות בראשו של א-שריף הונצח בסרטון, שפורסם בתקשורת שעות מספר לאחר האירוע. מחלוקת ציבורית התעוררה באופן מידי, והתמידה בגעשה גם בהמשך, לאורך ההליכים המשפטיים שבהם הועמד אזריה לדין באשמת הריגה.⁴⁴ האירוע תועד, ולפיכך הירי עצמו לא היה שנוי במחלוקת. המחלוקת התנהלה סביב השאלות אם היה מוצדק לירות במחבל כאשר היה פצוע, אם מדובר בירי החורג מההוראות הצה"ליות של הפתיחה באש, ואם העמדתו לדין של אזריה היא בגדר אכיפה בְּרִנִית, קרי, מיצוי דין עם חייל נמוך-דרג שלרוע מזלו הונצח בסרטון. כנגד החלטת המערכת הצבאית להעמידו לדין נשמעו קולות רבים שתמכו באזריה והתנגדו להעמדתו לדין פלילי ולענישתו. פוליטיקאים בלטו בוויכוח, והשתמשו בו כמצע לדיונים כלליים בנושא היחס הראוי למחבלים. חבר הכנסת לשעבר שרון

43 לתיאור מקיף של הזירות החברתיות השונות בוויכוח ראו אורנה אליגון דר "זכרונות מודחקים": ראייה משפטית במחלוקת חברתית – בעקבות ע"פ 3958/08 שמואל נ' מדינת ישראל" משפט וממשל יח 443 (2017).

44 את הסרטון ראו בכתובת www.youtube.com/watch?v=S8WK2TgruMo&has_verified=1. לקישורים לעשרות כתבות בתקשורת הכתובה והאלקטרונית על הפרשה ראו "פרשת אלאור אזריה" ויקיפדיה (עודכן לאחרונה ב-4.7.2018) https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%AA_%D7%90%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%A8_%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%99%D7%94. ראו גם קבוצת ברשתות החברתיות, ביניהן קבוצת הפייסבוק "המטה המשותף לשחרור אלאור אזריה", www.facebook.com/freeazraelor/; וקבוצת הפייסבוק "למען אלאור אזריה", www.facebook.com/elorazarya111/?ref=py_c (קישור זה היה פעיל עד תחילת 2018). הביטויים החריפים המעידים על עומק המחלוקת כוללים התבטאויות כגון "קו פרשת מים במלחמת האזרחים הישראלית" – ראו דני גוטוויין "אלאור אזריה ועובדי הקבלן" המקום הכי הם בגיהנום 29.8.2016 www.ha-makom.co.il/post/gutwein-elor-azaria.

גל יזם פרויקט מימון המונים לגיוס הוצאות ההגנה.⁴⁵ יש הטוענים כי השימוש הפוליטי בפרשה היה בעוכריו של אזריה. מלבד תגובות מאורגנות ומתוזמרות היו גם תגובות ספונטניות רבות מקרב הציבור, כולל פעילים מטעם עצמם, קבוצות פייסבוק, ואף עצרת הזדהות בכיכר רבין.⁴⁶ על-פי סקר שערכו פרופ' אפרים יער וחנן כהן בעיצומם של ההליכים המשפטיים, רוב הציבור היהודי (65%) הצדיק את טענת אזריה כי פעל מתוך הגנה עצמית מכיוון שירה לאחר שחשד כי המחבל נושא חגורת-נפץ, ורק 25% מהציבור תמכו בעמדת המערכת הצבאית שלפיה אזריה חרג מנוהלי הפתיחה באש ופעל מתוך נקמה (10% לא ענו).⁴⁷

* * *

ההתגייסות הציבורית למען זדורוב, שמואל ואזריה היא אכן יוצאת-דופן, שכן הציבור נוטה בדרך-כלל לצאת חוצץ נגד חשודים, נאשמים ומורשעים, ולא בעדם. בעוד שהדרישה הציבורית להחמרה באכיפה ובענישה לובנה באסכולות אקדמיות שונות, בין באופן ביקורתי ובין כהמלצה נורמטיבית, חסר דיון בתופעה ההפוכה. מאמרו של הרדוף, התולה את הספקנות שהתעוררה בעניין זדורוב בקושי נרטיבי, הוא בגדר חריג בולט. עם זאת, בליבון מהות הספק אין כדי להסביר את ההתגייסות ההמונית, שהרי לא כל פרשה עם ספק מניבה תמיכת המונים בנאשם. מאמר זה יציע הסבר תיאורטי לתמיכה הציבורית. על-מנת לבססו, יערוך הפרק הבא דיון המשווה בין הוויכוחים שהתנהלו באותם מקרים יוצאי-דופן של התגייסות ציבורית לטובת הנאשמים.

45 לפרויקט מימון המונים להגנתו המשפטית של אזריה ראו www.headstart.co.il/project_comments.aspx?id=19464 (קישור זה היה פעיל עד תחילת 2018).

46 ניתוח תוכן של השיח ברשתות החברתיות העלה כי 74% מהגולשים גיבו את החייל היורה, ו-18% בלבד התנגדו למעשיו. הניתוח אף הראה כי תומכי החייל מגיעים לא רק ממחנה הימין. "הריגת המחבל בחברון: 30 אלף שיחות ברשת; 74% תמיכה בחייל היורה" גלובס 27.3.2016 www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001112823. גילי כהן "כ-1,500 השתתפו בעצרת התמיכה בחייל היורה מחברון; אביו: 'לא ניתן לאיש לדרוס אותנו'" הארץ 19.4.2016 www.haaretz.co.il/1.2920526.

47 "מדד השלום לחודש אוגוסט שנת 2016" מדד השלום 7.9.2016 www.peaceindex.org/indexMonth.aspx?num=308&monthname=%D7%90%D7%95%D7%92%D7%95%D7%A1%D7%98. סקר של חדשות ערוץ 2 העלה כי רוב הציבור תומך בהתנהלותו של אזריה. 57% סברו כי לא היה צריך לפתוח כלל בהליכים פליליים נגד החייל, ורק 5% סברו כי מדובר ברצח. ברהנו טגניה "אמו של החייל שירה במחבל: 'שלחתם את הבן שלי והתנערתם ממנו'" mako 27.3.2016 www.mako.co.il/news-military/security-q1_2016/Article-2f2e33ae6e8b351004.htm.

ג. האנומליה של המסע הציבורי לטובת החשוד/הנאשם

נקודת דמיון בולטת בין שלושת המקרים היא המסע הציבורי התומך בנאשמים. נראה כי בשלושת המקרים הנדונים במאמר זה לא רק הציבור תפס את התיקים כ"בעייתיים", אלא גם ערכאת הערעור זיהתה את הפוטנציאל שלהם כתיקים מועדים לפורענות, וניסתה לנקוט צעדי זהירות. כך, בפרשת שמואל ובפרשת זדורוב החזירה ערכאת הערעור את התיק, לאחר שכבר ניתן פסק-דין, אל הערכאה הדיונית לצורך גביית עדות מומחים,⁴⁸ ובפרשת אזריה ניסתה ערכאת הערעור לשדל את הצדדים להגיע לפשרה, דבר שהיה מיותר מתן פסק-דין בתיק המצוי בליבו של שסע ציבורי. בהתבוננות ראשונית המקרים והוויכוחים שבעקבותיהם נראים שונים מאוד זה מזה, אך במבט מעמיק יותר מתגלה רכיב משותף. חלק זה של המאמר יסקור את ההבדלים בין הפרשיות והוויכוחים האופפים אותן, והחלק

48 שמואל וזדורוב הורשעו פעמיים על-ידי בית-המשפט המחוזי שדן בעניינם. לגבי שמואל ראו תפ"ח (מחוזי ת"א) 1035/03 מדינת ישראל נ' פלוני (פורסם בנבו, 6.11.2007) (להלן: עניין שמואל – הכרעת-דין); תפ"ח (מחוזי ת"א) 1035/03 מדינת ישראל נ' שמואל (פורסם בנבו, 21.9.2011) (פסק-דין משלים). לגבי זדורוב ראו עניין זדורוב – מחוזי, לעיל ה"ש 6; עניין זדורוב – פס"ד משלים, לעיל ה"ש 6. בפרשת זדורוב הערכאה הדיונית עצמה מתייחסת בביקורתיות לעניין התקשורת סביב התיק: "לא ניתן לסיים את הכרעת הדין מבלי לציין בצער את חלקה הלא נכון של התקשורת בתיק זה. לא בכדי מכונה התקשורת 'הממלכה השביעית', כוח רב מוקנה לה ותפקיד חשוב. מובן העניין שעורר תיק קשה זה, נערה רכה בשנים, נרצחה באכזריות בתחומי בית ספרה. אך, לצד הכח של התקשורת, עומדת חובה בלתי מעורערת. בתיק זה דומה כי נחצו כל הקווים, אין אנו מדברים בעבירה על ס' 71 לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], ה'תשמ"ד-1984 (חוק ה'סובידיצייה'), אלא בפרסומים, אשר לא פעם היו מגמתיים ומשתלחים. לא כולם חטאו בחטא זה, אך גם לא מעטים. ראוי לה לתקשורת שתמלא תפקידה ללא מורא, בעוז ובהחלטיות, אך גם תוך שמירה על הרסן והאמת. גם המשטרה, המאשימה והסניגוריה, לא נקיות כאן, עימותים מנהלים בבית המשפט בדרך הקבועה בחוק, על פי סדרי דין ידועים, תוך הפניה לעובדות, ראיות ולהלכה הנוהגת ולא באמצעות מצלמות ותקשורת. כך גם כך, כפי שהערת במהלך הכרעת הדין, הסניגוריה נכשלה בציטוטים חלקיים, מגמתיים ולא פעם גם נקטה בלשון לא ראוי ורף בריונית, גם ללא רלבנטיות לטענות גופן, כאשר לא פעם גם המאשימה נגררה ללשון צינית ומתגרה, כך לא ייעשה. עוד אוסיף, למותר לציין כי יש לדקדק בקבלת עובדים, בוודאי במוסדות חינוך בהם שוהים ילדים, ולמותר להכביר על כך מילים. עוד תגונה התופעה המכוערת אשר מצאה ביטוי מוחצן וחריג בתיק זה באשר לרודפי פרסום, טפילים על גב טרגדיה נוראית, אשר אומללות הורי המנוחה שימשה להם, למרבה הצער, כר נוח וציני לתאוות פרסום, שרלטנים למיניהם, מומחים בעיני עצמם ואפילו חוזים בכוכבים ניסו לומר דברים בתיק זה." עניין זדורוב – מחוזי, לעיל ה"ש 6, פס' כב לפסק-דינו של השופט יצחק כהן.

הבא ינסה לבור מן המוץ את הגרעין המשותף הנמצא בעומקם: יכולת ההזדהות עם הסבל ההורי.

המחלוקת שהתעוררה בעקבות פרשת אזריה היא פוליטית-מדינית-חברתית בעיקרה, ונוגעת בשסעים מרכזיים בחברה הישראלית. פוליטיקאים החלו להתבטא בעניינו של החייל כבר ביום הראשון לפרשה,⁴⁹ וגורמים פוליטיים היו מעורבים בהגנתו.⁵⁰ השסע של ימין – שמאל הורגש בעוצמה בוויכוח, אך לא היה זה השסע החברתי הבלעדי בו. חלק מן הפוליטיקאים הציגו עמדה שאינה מזוהה אוטומטית עם המחנה הפוליטי שמקורו יצאו. כך, שר הביטחון הימני המודח משה יעלון התבטא בגנות "החייל היורה", בעוד ששלי יחימוביץ' ממחנה השמאל תמכה בחנינה לאזריה.⁵¹ שסע בולט אחר בוויכוח הוא הקיטוב העדתי והמעמדי.⁵²

המחלוקת שעורר פסק-הדין בפרשת שמואל, לעומת זאת, היא במידה רבה מקצועית, אקדמית ומגדרית. מחלוקת זו אינה קשורה לתפיסת-עולם מדינית או לשסע עדתי, אך גם היא פוליטית במובן הרחב של המונח. חברי קבוצות מקצועיות שונות (משפט מול מדע, חוקרים מול מטפלים, פסיכולוגים מזרמים מקצועיים שונים) התווכחו ביניהם והתחרו על משאבים סמליים ועל מעמד עדיף

49 לסקירה של הפוליטיקאים השונים שהתבטאו בפרשה ראו שרה ליבוביץ-דר "סיפור השנה: בתוך משפט אלמור אזריה" ליברל 12.12.2016 <http://theliberal.co.il/%D7%A1%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%94-%D7%A4%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%94-%D7%A4%D7%98-%D7%91%D7%AA%D7%95%D7%A9-%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98-%D7%90%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%A8-%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%99-%D7%94-%D7%A9%D7%A8%D7%94-%D7%9C/>

50 המסע למימון ההמונים של הוצאות ההגנה נפתח ביוזמת חבר הכנסת לשעבר שרון גל – www.headstart.co.il/project.aspx?id=19464 (קישור זה היה פעיל עד תחילת 2018). לדוגמאות לאמירות שלפיהן גורמים פוליטיים עשו שימוש באזריה ראו את ציורו של חבר הכנסת יהודה גליק: "אלו שיצרו אורה סביב אלמור אזריה שהוא גיבור וכד' לא הועילו לו, אדרבה הסבו לו נזק קשה. כמה חבל שלא אמר מהרגע הראשון פשוט סליחה טעיתי" twitter.com/yehudahglick/status/816559708945477632

51 להודעתה של שלי יחימוביץ' על תמיכה בחנינה לאזריה ראו www.shelly.org.il/node/10992. על יחימוביץ' ופוליטיקאים אחרים שתמכו בחנינה ראו "נתניהו: תומך בהענקת חנינה לאלמור אזריה" כלכליסט 4.1.2017 www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3705,207,00.html

52 דני גוטוויין סבור כי לא זו בלבד שהשסע ימין – שמאל אינו מסביר את המחלוקת הציבורית, אלא שהפרשה אף מפרקת את החלוקה הפוליטית המסורתית, וכי עוצמת השסע מוסברת רק על רקע הפיכת אזריה לסמל המעמדות הנמוכים המרגישים מופקרים על-ידי המדינה, אשר נסוגה מאחריותה לחיי אזרחיה ולרווחתם. גוטוויין "אלמור אזריה ועובדי הקבלן", לעיל ה"ש 44.

בקביעת האמת בנושא הזכרונות המודחקים, וניסו לשכנע את הציבור בצדקתם. הצייר הפרופסיונלי חוצה גבולות מדיניים, והוויכוח הכה הדים אף מעבר לים. כך, למשל, בארצות-הברית התפרסמה הודעה רשמית מטעם האגודה למדע הפסיכולוגיה הקלינית (SSCP) המגנה את פסק-הדין בעניינו של שמואל.⁵³ כן בלטו בוויכוח קולותיהם של אלה שביקשו להשמיע תמיכה בנפגעי עברות מין, ובלט גם ציר מגדרי, שבו נשמעו, מצד אחד, קולות גבריים שהביעו חשש מפני הקלות שבה ניתן להגיע להרשעת-שווא בעברות מין חמורות בתוך המשפחה, ומן הצד האחר, קולות נשיים אשר גינו תגובות ציבוריות מיזוגניות והביעו תמיכה בקורבן.

להבדיל משתי הפרשות הקודמות, המחלוקת בפרשת זדורוב אינה פוליטית, במובן זה שהיא אינה משמשת פלטפורמה לקידום עניינם של ארגון או קבוצה חברתית מובחנת. עם עשרות אלפי תומכי זדורוב הנלהבים (עד כדי כך שהיו מי שכינו אותם "כת" או "חסידיים") נמנים גברים ונשים, מבוגרים וצעירים, דתיים וחילוניים, עולים וותיקים, ללא אפיון מפלגתי או עדתי.⁵⁴ בשלב מסוים מנתה קבוצת הפייסבוק "כל האמת על פרשת רצח תאיר ראדה ז"ל" יותר ממאתיים אלף חברים.⁵⁵ תומכיו של זדורוב מקיימים פעילות ערה במרחב המקוון, נוכחים בראיות, מעלים תיאוריות, מתייצבים לדיונים ומשמיעים קול מחאה.⁵⁶ מחאה זו מופנית בדרך-כלל נגד צדקת ההרשעה המסוימת הזאת; רוב הדוברים אינם מנסים להוביל סדר-יום ציבורי רחב יותר – למשל, נגד דרכי ההוכחה ושיטות החקירה או נגד המשטר – אלא פשוט סבורים שזדורוב חף מפשע.⁵⁷ חבר הכנסת לשעבר

53 ראו: *Israeli Supreme Court Endorses Dubious Recovered Memory Claims*, SSCP (Sep. 22, 2014), www.sscpweb.org/Media-Posts/3105726. בתחתית ההודעה נרשמה הערה שלפיה ההודעה היא מטעם SSCP בלבד: "SSCP is Section III of Division 12 of the American Psychological Association (APA), and an organizational affiliate of the Association of Psychological Science (APS), but we are writing on behalf of SSCP, not APA or APS".

54 יאיר קראוס "האנשים שמאמינים שרומן זדורוב חף מפשע" *nrg*, 9.3.2014 www.nrg.co.il/online/1/ART2/564/701.html; אורי פולק "הרב אבינר תומך בזדורוב" *בחדרי חרדים*, 9.11.2010 www.bhol.co.il/forums/topic.asp?topic_id=2844299&forum_id=771. פבזנר-בשן, לעיל ה"ש 34.

55 פבזנר-בשן, לעיל ה"ש 34.

56 לרכיבים מסוימים של המסע גויס תקציב באמצעות מימון המונים. ראו <https://headstart.co.il/search?q=%D7%96%D7%93%D7%95%D7%A8%D7%95%D7%91>.

57 קול יוצא-דופן משמיע פרופ' סנג'רו, הרואה בפרשה דוגמה לכך שנדרש שינוי חקיקתי שלפיו לא יהיה אפשר להרשיע על-סמך הודאה ללא תוספת ראיתית ברמת "סיוע". עם זאת, גם הוא

משה פייגלין התייצב בהפגנת התמיכה בזדורוב לאחר הרשעתו בבית-המשפט העליון, וחברת הכנסת לשעבר מרינה סולודקין ז"ל התייצבה לאחד הדיונים במשפטו של זדורוב, טענה שמייחסים לו האשמות-שווא, ואף פנתה ליועץ המשפטי לממשלה בבקשה להשעות את חוקריו.⁵⁸ אולם רוב הפוליטיקאים לא התייחסו לתיק – עובדה המצביעה על כך שהמעורבות בו, בניגוד למעורבות במקרה אזריה, אינה מהווה משאב פוליטי או אלקטורלי.

לא רק אופייה של המחלוקת שונה בשלוש הפרשות, אלא גם תוכנה: הסנטימנט הציבורי הרווח בקרב תומכיו של זדורוב הוא שמדובר באדם חף מפשע שלא ביצע כלל את המעשה; ציבור תומכיו של אזריה, לעומת זאת, מאמין כי אזריה ביצע את מעשה ההמתה, אך רואה את המעשה כמוצדק; ולהבדיל משני קהלים אלה, רבים מהמשתתפים בוויכוח על עניינו של שמואל אינם מביעים עמדה נחרצת ביחס לשאלה אם הוא ביצע את המעשים – רבים ממתנגדי ההרשעה הסבירו כי הם אינם יודעים אם שמואל אכן ביצע את עבירות המין בבתו אם לאו, אך לדעתם אין די בראיות שהוצגו לשם הרשעה.⁵⁹

מנתח את הראיות באופן פרטני כדי להדגים את הספקות ביחס לאשמה. סנג'רו, לעיל ה"ש 35. לניסיון חריג למסגר את מסע התמיכה בזדורוב כמאבק של גברים בנשים ראו אורטל בן דיין "כל קורבנות הקמפיין לשחרור זדורוב הן נשים" שיחה מקומית 15.4.2016 <https://mekomit.co.il/%D7%A7%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%A7%D7%9E%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%9F-%D7%9C%D7%A9%D7%97%D7%A8%D7%95%D7%A8-%D7%A8%D7%95%D7%9E%D7%9F-%D7%96%D7%93%D7%95%D7%A8%D7%95%D7%91/>

58 שרון רופא-אופיר "סולודקין: הלבישו תיק לזדורוב כי הוא עולה חדש" *ynet* 18.1.2009 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3657914,00.html; שמעון כהן "סולודקין: להשעות את חוקרי זדורוב" ערוץ 7 17.1.2011 www.inn.co.il/News/News.aspx/214259; "משה פייגלין: 'זדורוב בכלא רק בגלל יוקרת מערכת המשפט'" *מעריב* 17.1.2016 www.maariv.co.il/news/israel/Article-522236

59 המשפטנים פרופ' יורם שחר ופרופ' אורן גזל מותחים ביקורת על האופן שבו יישם בית-המשפט העליון את עקרון הספק הסביר. לשיטתם, התוצאה הנכונה הייתה צריכה להיות זיכוי, אף אם יש אפשרות שבני שמואל אשם בעבירות, מכיוון שהראיות לא הוכיחו את אשמתו מעבר לספק סביר. יורם שחר "לשקול שוב הרשעה על בסיס חלום" *הארץ* 28.9.2014 www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2444955; אורן גזל אייל "זיכרון גורלי" *המקום הכי חם בגיהנום* 1.10.2014 www.ha-makom.co.il/post/tikim-oren-eyal דוד נבון – פרופסור בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת חיפה, חתן פרס ישראל וחבר האקדמיה הלאומית למדעים – סבור כי אין בסיס מדעי לתיאוריית הזכרונות המודחקים, וכי בשל אפשרות של סוגסטיה אי-אפשר להבחין בין זיכרון שנחוה כאותנטי אך אינו כזה לבין חוויית זיכרון של אירוע-אמת. על רקע זה הוא מקשה: "האם ניתן בכלל לחשוב בתנאים אלה, כי התביעה אכן עמדה במשימה המוטלת עליה, להוכיח אשמה מעבר לכל

ההבדלים הללו מתבטאים גם ביחס הציבורי לקיומו של ספק סביר בכל אחת מן הפרשות. לגבי אזריה, כאמור, אין כלל ספק ביחס לביצוע המעשה. בעניינו של זדורוב אין חולק שהילדה תאיר ראדה נרצחה, והספק שנדון בוויכוח הציבורי הוא ביחס לזהותו של הרוצח. הספק הציבורי הנרחב קיים חרף הודאתו של זדורוב במעשה, שכן מועלות טענות ספקניות בנוגע להפעלת לחצים לא-הוגנים בחקירה. לעומת זאת, בפולמוס בעניינו של שמואל העלו חלק מהמתנגדים להרשעה ספק לגבי עצם ביצוע המעשים,⁶⁰ ספק שהתאפשר גם מכיוון ששמואל עצמו לא הודה במעשים.⁶¹ בפרשה זו הועלו הספקות לא רק ביחס להתקיימות העברה, אלא גם ביחס לעצם קיום התופעה של זכרונות מודחקים.⁶²

גם ההתייחסות להוגנות ההליך שונה מפרשה לפרשה. תומכיו של אזריה רואים חוסר הוגנות בעצם העמדתו לדין. סנגוריו של אזריה העלו טענה לאכיפה פְּרַרְנִית, ורבים מתומכיו סברו כי מאפייניו החברתיים-הכלכליים כמזרחי וכפריפריאלי היו בעוכריו. בעניינו של שמואל התמקדה הטענה נגד הוגנות ההליך בשימוש בראיה של זכרונות מודחקים כבסיס להרשעה. הזכרונות המודחקים הותקפו כראיה שהבסיס המדעי שלה רעוע. ואילו תומכיו של זדורוב ומבקרי פסק-הדין יצאו נגד השימוש במדובבים, וטענו לחקירה לא-הוגנת של המשטרה ולמגמתיות של

ספק סביר? דוד נבון "מה בין זיכרון לספק-זיכרון" הארץ 9.10.2014 www.haaretz.co.il/9.10.2014 opinions/premium-1.2454478

60 שתי הטענות הספקניות העיקריות שהועלו היו שתסמינים פוסט-טראומטיים יכולים להיות תוצר של זיכרון שגוי או טראומה אחרת, וכן שבלתי-סביר שמאות מעשי אונס התבצעו בחדר קטן שבו ישנו אחיותיה של המתלוננת, ושמעשה אינוס בוצע במיטת ההורים בנוכחות האם, מבלי שאיש הבחין בדבר. גזל אייל, לעיל ה"ש 59. כנגד זה ראוי לציין את הנסיבות המפליגות שפירטה השופטת (בדימ') ארבל בפסק-דינה – ראו לעיל ה"ש 42.

61 השופטת (בדימ') ארבל גורסת כי תשובת האב לשאלת אחותה של המתלוננת אם האשמותיה של המתלוננת הן אמת – "אני לא בטוח במאה אחוז" – מהווה ראשית הודאה (ע"פ שמואל, לעיל ה"ש 5, פס' 108), אולם דעה נגדית היא כי ייתכן שתשובת האב לאחות התייחסה לשאלה על מעשי אלימות. גזל אייל, שם.

62 כך, למשל, האגודה האמריקאית למדע הפסיכולוגיה הקלינית הודיעה כי אין מנגנון פסיכולוגי מוכר שלפיו חלום יכול להעיר בפתאומיות זכרונות של טראומה חוזרת שנשכחו לחלוטין, וכי רוב החוקרים בתחום סבורים שזכרונות הנחזים כמשוחזרים הינם מעוותים או אף כוזבים. ראו לעיל ה"ש 53. גילוי-דעת בחתימתם של ארבעים ושבעה מדענים וחוקרים בכירים, כולל חתן פרס נובל (פרופ' דניאל כהנמן) וחתני פרס ישראל (פרופ' שלום שורץ, פרופ' דוד נבון ופרופ' אשר קוריאט), גרס כי אין בקרב הקהילה המדעית הסכמה שמדובר בזכרונות אמיתיים מודחקים, וכי יש אפשרות סבירה שזכרונות אלה הינם כנים אך כוזבים. דניאל אלגום ואח' "גילוי דעת בנוגע למעמד המדעי של זיכרונות מודחקים ומשוחזרים" www.haaretz.co.il/st/inter/Hheb/images/gilui.pdf (12.10.2014)

הערכאה הדיונית. עם זאת, הטענה המרכזית אינה פרוצדורלית, אלא שזדורוב פשוט חף מפשע.

הפרשות שונות זו מזו גם ברגש הציבורי הרווח ביחס לקורבן. הקורבן בפרשת אזריה עורר את איבת הציבור הישראלי. מדובר במחבל שהגיע עם חברו לעמדת צה"ל בתל-רומידה ודקר שם את אחד החיילים. אין כאן קורבן תמים, אלא מחבל שלפני זמן קצר ביצע מעשה אלים כלפי חיילי צה"ל. רבים מתומכיו של אזריה הביעו דעה כי הריגתו של מחבל היא מוצדקת וראויה, אף אם הוא כבר פצוע ואינו מסוגל לגרום נזק נוסף. אחרים מקרב תומכיו סברו כי אזריה שגה אך למרות זאת העמדתו לדין פלילי בעברת הריגה אינה ראויה, והיה אפשר להסתפק בסנקציות משמעתיות. גם הישראלים שהביעו עמדה שלילית כלפי אזריה לא עשו זאת מתוך אהדה לקורבנו.

בניגוד גמור, הקורבנות בפרשות זדורוב ושמואל נתפסו באופן חיובי. תאיר ראדה, ילדה צעירה, הייתה תלמידת כיתה ח במותה. פסק-דינו המרשיע של בית-המשפט העליון מציין כמניע אפשרי שתאיר קיללה את זדורוב לאחר שסירב לתת לה סיגריה.⁶³ גם אם הדבר התרחש במציאות, אין בו כדי לערער את מעמדה כקורבן תמים. בתקשורת תוארה דמותה של ילדה מלאת חיים, ותמונת דיוקנה היפהפה עיטרה רבות מהכתבות. הלב יצא אל הוריה השבורים, שתאיר הייתה בת-הזקונים שלהם.

גם ורד דורון, בתו של שמואל, זכתה במנה גדושה של אהדה ציבורית, אם כי דמותה צוירה בתקשורת באופן אמביוולנטי יותר מדמותה של תאיר. קולות רבים ראו בה סמל לילדים שהם קורבנות של מעשי גילוי-ערוות. איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית אף הגיש בקשה להצטרף לערעור בפרשת שמואל כידיד בית-המשפט, במגמה לקיים דיון עקרוני בחשיבות ההכרה בנפגעי עברות מין (אך חזר בו מהבקשה לאחר שההרשעה נותרה על כנה בהליך המשלים שהתקיים בבית-המשפט המחוזי).⁶⁴ קולות התמיכה נשמעו הן מקרב הציבור הרחב והן מקרב הקהילה המקצועית של מקצועות הטיפול.⁶⁵ תמיכת המצדדים

63 ראו ציטוטים מן ההתוודות של זדורוב לפני המדוכב – עניין זדורוב, לעיל ה"ש 6, פס' 17 לפסק-דינו של השופט עמית.

64 ע"פ שמואל, לעיל ה"ש 5, פס' 74.

65 נייר עמדה חתום על-ידי עשרים ושישה פסיכולוגים ישראלים קרא, בין היתר, לגלות אמפתיה לקורבנות עברות מין ולהימנע מתרבות של השתקת הקורבן, וביקש מפסיכולוגים לבחון חוויות של מטופלים ממקום לא-שיפוטי. "גילוי דעת של פסיכולוגים כתגובה לגילוי הדעת של 47 האקדמאים בסוגיית הזיכרון המודחק" פסיכולוגיה עברית – כיכר העיר 31.10.2014. www.hebpsy.net/blog_post.asp?id=1502

בהרשעה אינה מפתיעה, אך מעניין שגם רבים ממביעי הספק בנכונות ההרשעה הביעו תמיכה בבת, או לפחות מצאו לנכון להבהיר כי עמדתם הספקנית כלפי זכרונות מודחקים כראיה מדעית אינה בשום פנים ואופן ספקנות כלפי האותנטיות של תלונת הבת.⁶⁶ גם טוקבקים תוקפניים נגד פסק-הדין לא נטו לתקוף את המתלוננת באופן אישי, אלא הביעו התנגדות כללית לאפשרות להרשיע על-סמך זיכרון שניעור בחלום. ניתן להכליל ולומר כי אף שפסק-הדין שהרשיע את שמואל עורר ביקורת נוקבת, חלק גדול מהביקורת לא היה בגדר התקפה ישירה של הבת (אם כי מהבעת ספקנות ביחס לתופעת הזכרונות המודחקים משתמעת בהכרח חשדנות ביחס לתלונתה), והיא אף זכתה בתגובות רבות של תמיכה.

גם לזדורוב וגם לשמואל יוחסו עברות קשות נגד ילדות צעירות. ורד דורון תיארה מסכת קשה של עברות מין שהיא נפלה קורבן להן כאשר הייתה ילדה קטנה, החל בגיל שלוש. עם זאת, למרות הבעות רבות של תמיכה, לא הובעה כלפיה אהדה גורפת כמו ביחס לתאיר ראדה. ייתכן שההסבר לכך נעוץ בעובדה שבעת הגשת התלונה כבר הייתה דורון אישה מבוגרת, ולא ילדה תמימה, וכי הנרטיב של זיכרון שניעור בחלום שנוי במחלוקת ציבורית.

השוואת המאפיינים החברתיים-הכלכליים של הנאשמים מעלה נקודות דמיון ונקודות שוני. איש מהם אינו נמנה עם האליטה הישראלית. על בני שמואל ניתן ללמוד מפסקי-הדין בעניינו כי עד לגירושיו מאשתו הם ניהלו יחד קונדיטוריה, והוא זכה בהצלחה כלכלית. בתקופה הרלוונטית לכתב האישום גרה המשפחה בדירה קטנה במרכז הארץ, שבה חלקו הבנות חדר שינה אחד. לאחר הגירושים (בעקבות תלונת הבת) ומכירת הדירה והקונדיטוריה, ירד שמואל מנכסיו.⁶⁷ אלואר אזריה בן העשרים, בנם של אושרה וצ'רלי, שוטר בגמלאות תושב רמלה,⁶⁸ הוצג לא אחת כנציג הפריפריה והשכבות הנמוכות. כבר בתחילת הפרשה נטען כי מיצוי הדין עם אזריה נובע מסיבות עדתיות ומעמדיות:

”בואו נקרא לילד בשמו: יש חיילים אשכנזים שהולכים ליחידות הנכונות, ששם חיסול הוא פעולת גבורה, ויש חיילים מזרחים שהולכים

66 ראו, למשל, את תשובתו של דני קורן לטלי לביא מיום 3.10.2014 בהתכתבות ברשת מדעי החברה – ישראל. פרופ' יורם שחר ופרופ' אורן גזל יוצאים מנקודת-הנחה שתלונת הבת אותנטית. למרות ספקנותו בהיתכנות האירועים, גזל נותן תוקף לתחושות הבת, באומרו כי “מבחינת תחושותיה, זיכרונותיה וחוויותיה, ורד דורון היא נפגעת עבירה. הכאב שלה אמיתי ומוחשי”. שחר, לעיל ה"ש 59; גזל אייל, לעיל ה"ש 59.

67 עניין שמואל – הכרעת-דין, לעיל ה"ש 48, פס' 5 להכרעת-דינה של השופטת אמסטרדם ופס' 33 להכרעת-דינה של השופטת רוטלוי.

68 ראו ליבוביץ-דר, לעיל ה"ש 49.

לעשות את העבודה הבזויה ביותר של השליטה הצבאית בשטחים הכבושים... מקרה זה ממחיש לנו בצורה הטראגית ביותר כיצד מי שמשלם את המחיר של מדיניות הימין, אשר אינו פחות אליטיסטי ואשכנזי מהשמאל, הם מזרחים שנמצאים בתחתית שרשרת המזון... לפנינו תסמונת הש.ג. (המזרחי) הקלאסית – כולם נתנו את ההוראה, בעיקר הרבה בכירים אשכנזים, אבל רק מי שנמצא למטה משלם את המחיר. לא בכדי עיריית בית שמש מארגנת היום אירוע תמיכה בא"א – הפריפריה דורשת יחס שוויוני מהממסד, דין מאיר הר ציון כדין א"א.⁶⁹

נימה זו בשיח הציבורי התמידה לאורך כל הפרשה.⁷⁰ כך, למשל, כתבה המתארת את התגובות להרשעתו בשוק ברמלה נפתחה בכותרות הבאות: "סקר שוק ברמלה: בעירו של אלאור אזריה אין ספק – הוא זכאי. יש שמסתייגים מהירי, אבל בין הדוכנים שוררת תמימות דעים: צריך לשחרר אותו. הדוקיום בעיר לא נפגע בעקבות המחלוקת. 'חוץ מהאליטות, כל העם עם אלאור'.⁷¹ מיכאל אסרף, אב של חייל בחטיבת כפיר, התבטא כך:

"גם אם משהו חושב שאלאור לא פעל לפי ההוראות. זרקו אותו לכלבים. ואתה רוצה שאני אגיד לך למה זה היה קל? אני אגיד את זה הכי פשוט. בגלל שמדובר באלאור מרמלה. אם זה היה פישמן מתל אביב, זה היה עובר בשקט. אם זה היה מתנחל שלמד באחת המכינות האלה, הם כולם היו מתייצבים לתמוך בו. אבל זה העניין. זו חטיבת כפיר. כולם שם אלאור אזריה כאלה. רבע מהחברה שם אתיופים. רוצה שאני אגיד לך את זה עוד יותר ברור? זו חטיבה של הפועלים השחורים.⁷²

69 עדי מזור ותום מהגר "הרג המחבל בחברון: תסמונת הש.ג. המזרחי" העוקץ 28.5.2016 www.haokets.org/2016/03/28/%D7%A8%D7%92-%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%91%D7%9C-%D7%91%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%95%D7%9F-%D7%AA%D7%A1%D7%9E%D7%95%D7%A0%D7%AA-%D7%94.%D7%A9-%D7%92-%D7%94%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99/

70 ראו גם אינס אליאס "האם אלאור אזריה נענש (גם) כי הוא מזרחי?" הארץ 21.7.2016 www.ha-aretz.co.il/gallery/premium-1.3012704

71 משה כהן "סקר שוק ברמלה: בעירו של אלאור אזריה אין ספק – הוא זכאי" מעריב 6.1.2017 www.maariv.co.il/news/israel/Article-569370

72 קלמן ליבסקינד "אביו של חייל המשרת בגדוד של אזריה: 'אמרתי לבן שלי לעזוב את הצבא'" מעריב 30.7.2016 www.maariv.co.il/journalists/Article-551436

דברים אלה של אסרף הכו הדים. ציטט אותם פרופ' דני גוטוויין, שניתח את היבטיה המעמדיים של התמיכה באזריה. לשיטתו, התמיכה באזריה מביעה את זעמם של המעמדות הנמוכים בשל תחושתם שהמדינה הפקירה אותם. צה"ל שימש כשק החבטות של תחושות אלה, לאחר שנותר כסמל המובהק האחרון של הממלכתיות הישראלית, לאחר שמוסדות ממלכתיים אחרים הופרטו ודוללו.⁷³ דבריו של אסרף ומאמרו של גוטוויין עמדו בבסיס הודעתה של חברת הכנסת שלי יחימוביץ' על תמיכתה בחנינה לאזריה.⁷⁴

אך אם מסבירים את התמיכה הרחבה באזריה בדימויו כנציג של פלח עדתי-מעמדי מקופח ומופלה, כיצד ניתן להסביר את ההתגייסות רחבת-ההיקף לטובת זדורוב? רומן זדורוב הוא אזרח אוקראיני הנשוי לישראלית. הוא אינו דובר עברית, ולפני הפרשה הוא התפרנס כפועל והתגורר בקצרין, בפריפריה הגיאוגרפית של ישראל. אם אזריה יכול להיות סמל של שכבות רחבות או של מחאה מזרחית, זדורוב הוא "אאוטסיידר" – נטול ממון, קשרים, אזרחות ושפה של המקום שבו הוא גר. כיצד ייתכן שלמרות מיקומו השולי בחברה הישראלית הוא זכה בקהל אוהדים מסור, שבמקום להיות מוקצה ומנוודה הוא נהפך למעין קדוש מעונה? ההסבר נעוץ במשותף לשלוש הפרשות שבהן התקיימה תמיכה ציבורית רחבה וחריגה במי שהאשמו בעברות פליליות קשות, והמשותף הוא שבכל אחת מהן היה טריגר משמעותי שהניע את הציבור לחרוג משגרת ההוקעה והגינוי, ובמקום זאת לתמוך באדם שהואשם בעברות חמורות ביותר ואף הורשע בהן. טריגר משותף זה הוא נושא הפרק הבא.

73 גוטוויין "אלאור אזריה ועובדי הקבלן", לעיל ה"ש 44. בהמשך פיתח גוטוויין את התזה שלו וטען בבלוג שלו כי תחושות הקיפוח העדתי מתנקזות לצה"ל גם משום שהוא נהפך למנגנון המשעתק את הפערים המעמדיים בחברה הישראלית. דני גוטוויין "תומכי אזריה: פער מעמדי ותחזוקת הכיבוש" (15.1.2017) danigutwein.wordpress.com/2017/01/15/734.

74 www.shelly.org.il/node/10992.

ד. מניע לאמפתיה

גיבור ספרו של פטריק זיסקינד "הבושם" הוא רוצח סדרתי של בתולות ענוגות, שאת ניחוחן הוא לוכד ומפיק ממנו את תמצית הבושם המושלם. משהוא נתפס סוף-סוף, מורשע ומובל לגרדום מול בני משפחה שכולים וקהל עוין, הוא מזה על עצמו טיפה מהבושם המושלם, והעוינות נהפכת באחת לשכרון אהבה, ולקהל המעריץ ברור כי לא ייתכן שמדובר באדם שביצע פשע כלשהו.⁷⁵ מהו אותו "בושם" שהניע את הציבור הרחב לתמוך באזריה, בשמואל ובזדורוב, ולא לראות בהם "אחרים" משוקצים ומבוזים?

הרדוף מייחס את התמיכה הציבורית בזדורוב לנרטיב מאשים שאינו מוכר מבחינה חברתית.⁷⁶ אך הנרטיב של רצח לא-רציונלי וחסר מניע רווח גם הוא בתרבות ומוכר בספרות. יצירות דוגמת "החטא ועונשו" של פיודור דוסטויבסקי או "הזר" של אלבר קאמי מגוללות עלילות כגון זו.⁷⁷ השופט עמית, מחברה של דעת הרוב בפסק-דינו של בית-המשפט העליון בעניין זדורוב, טוען מפורשות כי רצח סתמי ונטול מניע הוא דבר שקיים במציאות.⁷⁸ אחד ההסברים התרבותיים לרצח

75 פטריק זיסקינד הבושם (1988).

76 מחקרים על פשעים בכלל ועל תיקי רצח בפרט מאשרים קיומה של חשיבה פרוטוטופית על מעשי פשע, אך הנרטיבים הפרוטוטופיים יכולים להיות עשירים ומורכבים. Wiener et al., לעיל ה"ש 24, בעמ' 135; Norman J. Finkel & Jennifer L. Groscup, *Crime Proto-types, Objective Versus Subjective Culpability, and a Commonsense Balance*, 21 LAW & HUM. BEHAV. 209, 228 (1997).

77 אף ש"החטא ועונשו" ו"הזר" מוצגים לא אחת כסיפורים של מעשי רצח חסרי פשר, קיימת ספרות ענפה המוצאת בהם מניעים לרצח. כך, מעלילת "החטא ועונשו" עולים שני מניעים: המניע התועלתני להשתמש בכספי המלווה בריבית לצורך השלמת לימודיו של רסקולניקוב, אשר תסייע לו לפעול גם לטובת הכלל; וכך רצונו של רסקולניקוב להעז, לפרוץ גבולות ולדמיין את עצמו, בדומה לנפוליאון, כ"אדם עליון" שאינו כפוף לחוקים. גם מרסו של קאמי, שטוען כי רצח "בגלל השמש", מתואר בספר כמי שהמית את מי שהסתכסך עם חברו קודם לכן. אני מודה לקוראת/ה האלמונית/ת על התובנות הנוגעות ב"חטא ועונשו". על מוגבלות המשפט בייצוג מורכבותם של הנרטיבים הספרותיים על רצח ראו נעמי חנס ושרון חנס "נרטיבים משפטיים של רצח בספרות: פיקציות המאירות תהליכים משפטיים" דין ודברים ה' 47 (2010). ראו במיוחד את התייחסותם למניע של מרסו – שם, בעמ' 64–65.

78 "כשלעצמי, אני סבור כי ניתן להצביע גם על מניע אחר, על 'אין מניע' שקשה לאדם מן השורה להבינו. שמא המערער רצח את המנוחה כדי 'לחוש את ההרגשה', מה שמתקשר לחיפוש שלו אחר סרטי 'סנאף' ולהתעניינותו המוגברת בסכינים. אם סבור הקורא כי הדבר הוא בלתי הגיוני, אפנה אותו למקרה בו ישבתי בדין בבית המשפט המחוזי בחיפה. באותו מקרה, הנאשם, לכאורה אדם מן היישוב, שיסף גרונה של פלונית באחד הסכינים מאוסף

חסר המניע הוא אפיונו של הרוצח כלוקה בפסיכופתולוגיה המובילה אותו לביצוע מעשי עברה "סתם", רק משום שהוא כזה. פוקן, המנתח את התפתחות הפסיכיאטרייה הפורנזית, מתמקד בפשע חסר המניע (עברות כגון קניבליזם או רצח סדרתי) ובאופן שבו הפסיכיאטרייה פוסעת עם המשפט ביצירת דמותו של הפסיכופת.⁷⁹ אכן, בפרשת זדורוב הציגה התביעה ראיות שיש בהן כדי לצייר את זדורוב כעבריין פתולוגי (אוסף סכינים, התעניינות בשיטות לשימוש בסכין, בקיאות בנושא עורקי הצוואר, התעניינות בסרטי סנאף, חיפוש המילה teen במחשב והתנהגות מזוהה בחדר המורים שמשכה את עינה של פסיכולוגית).⁸⁰

ההסבר שאבקש להציע לתמיכה הרחבה בזדורוב, בשמואל ובאזריה אינו נעוץ באיסבירות הנרטיב, אלא בכך שכל אחד משלושת התיקים הללו מתאפיין ברכיב אשר מאפשר חריגה מהחשיבה השגורה המוטה נגד חשודים ונאשמים, ופותח צוהר להזדהות ולאמפתיה עם הנאשם. במרכזו של כל אחד משלושת המקרים עומדת דילמה שבמרכזה הסבל ההורי, היוצרת קשר סמוי בין הסיטואציה שבה התרחש הפשע לבין ערכים מרכזיים בחברה הישראלית הקשורים למוסד המשפחה, ובעיקר לתפקיד ההורים במוסד זה.

אלאור אזריה הוצג באופן עקבי ברשתות החברתיות ובתקשורת כ"בן של כולנו" או כ"ילד של כולנו".⁸¹ עצם העובדה שדוברים נכבדים מחו על דימוי זה רק מאשררת את הדומיננטיות שלו בציבוריות הישראלית.⁸² אזריה תואר כחייל

הסכינים שלו, רק על מנת להתנסות בהרגשה, ללא כל מניע, כדי 'לפגוע באנשים סתם כדי שירגישו פגיעה' (ת.פ. 305/03 (מחוזי חי') מדינת ישראל נ' מוסקוביץ טל (16.12.2003)).
עניין זדורוב, לעיל ה"ש 6, פס' 65 לפסק-דינו של השופט עמית.

79 לניתוח כתיבתו של פוקן בנושא ראו: JOHN DOUARD & PAMELA D. SCHULTZ, MONSTROUS CRIMES AND THE FAILURE OF FORENSIC PSYCHIATRY 68 (2012).

80 עניין זדורוב, לעיל ה"ש 6, פס' 62 ו-106 לפסק-דינו של השופט עמית ופס' 16 ו-316 לפסק-דינו של השופט דנציגר.

81 לקבוצת הפייסבוק "אלאור אזריה – הבן של כולנו" ראו www.facebook.com/rafib330 או גם דוד גולדברג "ח"כ בן צור נגד הרמטכ"ל: אלאור הוא הילד של כולנו" JDN ו' בטבת תשע"ז <https://www.jdn.co.il/video/786715>; אילנית מישייב "למרות הכול – הילד של כולנו" הכרמלית 14.2.2017 <https://sites.hevra.haifa.ac.il/hacarmelit/2017/02/14/%D7%9C%D7%9E%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%9B%D7%95%D7%9C-%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%93-%D7%A9%D7%9C-%D7%9B%D7%95%D7%9C%D7%A0%D7%95/>.

82 הרמטכ"ל בזמן הפרשה, רא"ל גדי איזנקוט, התבטא בערב מתן הכרעת-הדין כי בן שמונה-עשרה שמתגייס אינו הבן של כולנו, אלא חייל. יואב זיתון ויהונתן בניה "איזנקוט: 'בן 18 שמתגייס הוא חייל, לא הבן של כולנו'" [ynet](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3.1.2017) 3.1.2017

שנשלח מטעם הצבא לאזור בעייתי, שם נאלץ להתמודד עם סיטואציה שנכפתה עליו. השליחות שלו נעשתה מטעם המדינה, אך זו לא התייצבה מאחוריו בעת צרה, אלא הפקירה אותו לנפשו.⁸³ עמדה דומה הביעו גם כאלה שהתנגדו באופן ברור למעשהו של אזריה. כך, למשל, התבטאה כותבת הרואה את עצמה כמי שחינכה את ילדיה לכבד חיי אדם ולא לשנוא את האחר:

"אלאור עזריה איננו הבן של כולנו. אבל כולנו צריכים להיות מאד מאד מוטורדים ממה שעשה. כי הילדים של כולנו עלולים למצוא את עצמם באותו מעמד בדיוק כשהם מצוידים בחינוך כזה או אחר ובנשק. כשהם טעונים שנאה או עייפות, או לחץ חברתי. כשעיניהם מסוגלות לראות אדם שוכב או יריב שנוא."⁸⁴

למרות התנגדותה העקרונית למעשהו של אזריה, כותבת זו מסוגלת לבחון את הסיטואציה במבט אמפתי, וזאת כאם שילדיה עלולים למצוא את עצמם במצב דומה כאשר יתגייסו. המוטיב של אם או אב החוששים לגורל ילדיהם בשירות הצבאי חוזר בדיונים על פרשת אזריה.⁸⁵ היו אף מי שקראו לצעירים לא להתגייס בעקבות הרשעתו של אזריה.⁸⁶ התבטאויות חוזרות אלה מדגימות כי כאשר לציבור

4.1.2017;4902263,00.html צחי דבוש ועמיחי אתאלי "סערת הרמטכ"ל" ידיעות אחרונות
www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4902753,00.html לתגובות נוספות ברוח זו ראו
"ניני: 'הבן של כולנו?? לא חיינתי את ילדי לרצוח'" nrg 18.4.2016
online/1/ART2/770/133.html; אורי משגב "לא הילד של כולנו, הילד שלהם" הארץ
www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.3196413 4.1.2017

83 הנה טקסט לדוגמה: "האם רק בי עוברת המחשבה שהוא מדבר על ילד שעדיין רק בן 18? עדיין לא גבר? ילד שלא מזמן סיים תיכון, טעם מעט מהמתוק של גיל הנעורים והחליט לתת שלוש שנים מחייו במסלול הקרבי? ילד שחירף את נפשו על מנת להגן על כל אורח ואורח במדינה? ילד שלא ישן לילות שלמים, שמר בימים קרים כמו בחמים, לא הגיע הביתה בחגים, לא נכח באירועים משפחתיים חשובים, לא חגג יום הולדת לאמא או לחברה? וכבוד הרמטכ"ל יכול להגיד שהוא לא הילד של כולנו? שהצבא לא מגבה את מה שהוא עשה בשירות המדינה? איזה אבסורד זה, שכאשר הוא יוצא למות למען המדינה הוא נחשב לגיבור, אבל כשהוא אולי עושה טעות בזמן השירות מפקירים אותו לכד בשדה הקרב." משייב, לעיל ה"ש 81.

84 עידית מילים "פרשה אומללה" סלונה 5.1.2017 saloona.co.il/identmilim/?p=2080

85 אורית נבון "לאיזה מין צבא אני שולחת את הבן שלי?" כאן 5.1.2017
www.kan.org.il/Item/?itemId=8441; ליבסקינד, לעיל ה"ש 72.

86 "חייל צה"ל קרא לא להתגייס בגלל הרשעת אלאור אזריה – ונכלא" מעריב 19.1.2017
www.maariv.co.il/news/military/Article-570860; עידן יוסף "אפקט אלאור אזריה – הלוחמים חוששים: צה"ל לא יגבה אותנו" news1 2.2.2017
www.news1.co.il/Archive/

יש יכולת להתבונן על הנאשם מעבר למסך ה"אחרות" או ה"זרות", ולראותו כמי שהוא או ילדיו יכלו להיות בנעליו, נוצרת אמפתיה היכולה להניע את הדוברים לתמיכה, גם אם הם מתנגדים למעשה העברה. הדומיננטיות של הוריו של אלאור אזריה במסע התמיכה סייעה בגיוס האמפתיה. חרף סבלם הניכר לנוכח המתרחש (עד כדי פגיעה משמעותית בכריאות), הם לחמו ללא לאות למען בנם, פנו לציבור ולמנהיגים, גייסו תמיכה והיו מעורבים בהגנה עליו. רבים בציבור, תהא השקפתם הפוליטית או השקפתם על מעשהו של אזריה אשר תהא, היו מסוגלים לשאול את עצמם: "מה הייתי חש וכיצד הייתי פועל אילו דובר בבני?"

היכולת לרמיין מערכת יחסים בין הורים לילדים עומדת גם בבסיס הנסיבות המיוחדות של עניין שמואל. תיקים שגרתיים שבהם אבות מואשמים בביצוע עברות מין בבנותיהן רחוקים מלעורר הזדהות. רוב ההורים יסברו כי אצלם במשפחה זה לא היה יכול לקרות, בוודאי לא מאות עברות מין המבוצעות בילדה רכה החל בגיל שלוש. עם זאת, נסיבות התלונה היו חריגות, שכן לבת לא היה כל זיכרון של האירועים, עד שבגיל עשרים ושתיים היא חלמה חלום שבו אביה מקיים עימה יחסי מין. האפשרות שעברות מין חמורות חוזרות ונשנות יימחו לחלוטין מן הזיכרון ויצוצו לאחר שנים ארוכות יכולה לעורר חרדה של ממש, המעוגנת בתפיסות החברתיות לגבי מוסד המשפחה, ובמיוחד לגבי מהותם של יחסי ההורות. אין כאן קושי ראייתי שגרתית ונפוץ ביחס לאיכותן, למהימנותן או לדיותן של הראיות, אלא דילמה משפטית ומוסרית שבמרכזה מחלוקת מדעית באשר לעצם קיום התופעה של זכרונות מודחקים. כאשר המחלוקת היא על עצם קיום התופעה, הכרעה משפטית שמגובשת על-סמך ידע שאינו נהנה מתוקף חברתי רחב, ואשר נוקטת עמדה בשאלות של מדע טהור, עשויה לגרור תגובות המערערות על הלגיטימיות שלה, כפי שאכן אירע בפרשת שמואל. ניתן אף לשער שעוצמת הביקורת על פסק-הדין נובעת מכך שנוסף על הבסיס המדעי השנוי במחלוקת, בנסיבות המסוימות של התיק יש לקביעות הראייתיות פוטנציאל מערער ביחס לתפיסות בסיסיות של מוסד המשפחה. הדיון מעלה אפשרויות מבהילות, תהא

001-D-387821-00.html; איתי ורד "סרבנות אפורה: סערת אלאור אזריה מובילה חיילים להיעדר ממילואים" עשר. tv 25.8.2016. www.10.tv/shishiayala/138834 בעקבות החששות נערך אף סקר לבחינת השפעתה של ההרשעה על הגיוס. ראו בת אל בנימין "מחקר: משפט אזריה לא השפיע על הגיוס לצה"ל" ערוץ 20 14.4.2017. www.20il.co.il/%D7%9B%D7%AA 14.4.2017 20 ערוץ 20 14.4.2017. www.20il.co.il/%D7%91%D7%94-%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8-%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98-%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%9C-%D7%90-%D7%94%D7%A9%D7%A4%D7%99%D7%A2-%D7%A2%D7%9C-%D7%94%D7%92%D7%99%D7%95%D7%A1-%D7%9C/

אשר תהא עמדת המתווכחים בנושא הזכרונות המודחקים. הן התרחיש שלפיו אירועים כה טראומטיים יימחו מהזיכרון ויצוצו לאחר שנים והן התרחיש של זיכרון מעוות או כוזב ביחס לפגיעה מינית עלולים לערער את תחושת הביטחון בזיכרון האישי כמשקף ידע אמיתי וכן באפשרות לתת אמון בקרובי-משפחה, גם כאשר היחסים המשפחתיים נראים תקינים למראית-עין. הן הזיכרון והן העדרו אינם משקפים בהכרח אמת עובדתית. לאחר הרשעתו של שמואל שאלו אותי סטודנטים, אבות לבנות: "ומה אם עוד עשרים שנה בתי תחלום שאנסתי אותה?" מוזרותן של הנסיבות בפרשה ועיגון הנסיבות בליבו של הקשר ההורי השעו אצלם את המבט המגנה השגור, והובילו אותם לבחינת הסוגיה מן הפרספקטיבה של האב באותה פרשה.

בניגוד לאזריה, שזכה בכינויים כגון "גיבור" או "הבן של כולנו", שמואל לא זכה במילה אחת של אהדה שהופנתה אליו אישית; ובניגוד לזדורוב, הדוברים השונים נגד הרשעתו של שמואל לא קבעו נחרצות כי מדובר באדם חף מפשע. המשפטנים והמדענים שהביעו חשש לגבי נכונותם של זכרונות מודחקים יצאו מנקודת-הנחה שיייתכן שהוא אשם. מגיבים מן הציבור הרחב שהתנגדו להרשעה על בסיס זיכרון שהתעורר בחלום תיארו את הבסיס הראייתי כמופרך או אף כהזוי, והעלו חששות מפורשים מאפשרות של תלונות-שווא של בנות, אך גם לא טענו לחפותו הספציפית של שמואל.⁸⁷ עם זאת, למרות חומרת האישומים, היו כאלה שבחנו את נסיבות המקרה לא מתוך הזרות השמורה לנאשמים באופן רגיל, אלא מנקודת-ראות של אב שאישום מסוג זה צץ נגדו במפתיע שנים לאחר האירועים הנטענים. התכונות אמפתית זו קשה יותר כאשר מדובר בנאשמים שהם אנשי שוליים, אך היא אפשרית כאשר התפקיד החברתי הרלוונטי של הנאשם בפרשה הוא של "אב".

הפרספקטיבה של הזדהות עם מוסד ההורות בכללותו ועם הסבל ההורי בפרט עולה גם בפרשת זדורוב. בפרשה זו מדובר בסבלה הקשה של אילנה ראדה, אמה

87 כך, לדוגמה, כתב המגיב ניר: "ולכן תדע כל ילדה עבריינה, אשר אביה אינו נעתר להפצרותה לקנות לה את האייפון החדש לכבוד החגים, שתוכל לבוא עמו חשבון ברבות הימים, ואם תשכיל להזהיר אותו על זאת כבר עכשיו, אולי תזכה למצוא את החפיץ הנחשק כבר מחר מתחת לכרית. אין כמו אבא!" (תגובה לרויטל חובל "הבת התלוננה בעקבות חלום, העליון הרשיע את אביה באונס" הארץ 10.9.2014 1.2429905 www.haaretz.co.il/news/law/). חרדה דומה ניכרת גם בחילופי התגובות הבאים לאותה כתבה: מגיבה שלא הזדהתה בשמה כתבה "כל הכבוד, אשה אמיצה, את נותנת תקווה לנפגעות גילוי עריות"; בתשובה כתב המגיב "פסיכיאטר" "מגיע לך בת אמיצה כזאת", והמגיב "דיר בלאכי" כתב "תיזהרי. היא עלולה לחלום משהו גם עליך".

השכולה של תאיר. סבלם של ההורים שבת-הזקונים שלהם נרצחה במפתיע ובאכזריות בבית-הספר שבו הייתה אמורה לבלות עוד יום של שגרה קשה מנשוא. במקרה כזה היה אפשר לצפות שהציבור יחוש סלידה ועוינות כלפי הנאשם, ויבקש למצות עימו את הדין. בפרשה זו התייצב הציבור לצידו של זדורוב מתחילת הפרשה, וזאת על-אף מאפייניו כמי שמשתייך לשוליים של החברה הישראלית. ההסבר שאבקש להציע הוא שדווקא ההזדהות עם הסבל ההורי של אילנה ראדה הוא שאפשר מהלך זה.

מתחילת האירוע הביעה אילנה ראדה ביקורת על החקירה המשטרית ועל התנהלות התביעה.⁸⁸ היא הסבירה כי היא אינה מבקשת לשחרר את זדורוב, ואינה טוענת בצורה חד-משמעית כי הוא אינו הרוצח, אך הביעה ספקות משמעותיים לגבי פעולות חקירה שלא בוצעו וקווי חקירה שלא ננקטו. בעייתיות ראייתית כשלעצמה אינה מספקת להנעת הציבור למחאה על ההרשעה. קשה לדמיין שתמיכה כה רחבה בזדורוב הייתה מתאפשרת אילו יצאה אמה של תאיר ראדה המנוחה חוצץ נגד זדורוב והביעה ביטחון כי הוא הרוצח. דווקא ההזדהות עם סבלה העמוק של האם השכולה, שאינה מוצאת מנוח, מאפשרת את המסע הציבורי לטובת זדורוב, אשר דורש דברים דומים לאלה שאילנה ראדה מבקשת – חקירה ממצה ומעמיקה גם בכיוונים אחרים.

לסיכום, בשלוש הפרשות יוצאות-הדופן שאליהן התייחסתי במאמר זה – פרשת זדורוב, פרשת שמואל ופרשת אזריה – חרג הציבור ממנהגו לקרוא להחמרה באכיפה ובענישה, ונשמעו קולות רבים (אם כי לא בלעדיים) שתמכו בנאשמים למרות העברות הקשות שיוחסו להם. ההסבר נעוץ, לשיטתי, בכך שבכל אחת מהפרשות היה רכיב שאפשר הזדהות ואמפתיה עם הנאשמים – רכיב הנעוץ ביכולת להזדהות עם מוסד ההורות בכללותו ועם הסבל ההורי בפרט. הסבל ההורי המדובר יכול להיות סבלם של ההורים אשר בנם, ילד ככל הילדים, מצא את עצמו מסובך בעברה חמורה במהלך שירות צבאי בנסיבות לא-קלות; סבל זה יכול להיות סבלו של ההורה המוצא את עצמו מואשם בעברת מין חמורה במשפחה בעקבות חלום; וסבל זה יכול להיות סבלו של ההורה השכול שמקננת בו תחושה כי רצח בתו לא נחקר כהלכה וכי ייתכן שהרוצח האמיתי מהלך חופשי. בעוד הציבור

88 "אילנה ראדה: הרוצח אינו זדורוב, אלא אדם קרוב לתאיר" גל"צ 24.2.2014-1064-glz.co.il
 37061-HE/Galatz.aspx (קישור זה היה פעיל עד תחילת 2018); נעם ברקן "ליבי אינו מוצא מרגוע" ידיעות אחרונות 11.7.2016-4827006,00.html
 15.2.2017-140971-reshet.tv/item/news/domestic/crime/rada-ilana-140971/ רשת 99% שרומן זדורוב אינו הרוצח, הסיפור יגמר בקרוב" רשת

הרחב – המורכב בעיקרו ממי שניתן לכנותם "אנשים מן היישוב" – עשוי להתקשות בדרך-כלל לדמיין אישום פלילי מנקודת-מבטו של ה"אחר" שהוא נרקומן, חולה נפש, מהגר, בן מיעוטים או חסר בית, מערכות יחסים משפחתיות בין הורים לילדים הן דבר מוכר, וכמעט כל אחד יכול לשאול את עצמו כיצד הוא היה מגיב או נוהג כהורה אילו נקלע לסיטואציה דוגמת זו האופפת את האישום. התשובה לשאלה לא תהיה חד-משמעית בהכרח. ייתכן שיהיו רבים שיאמרו כי הם לא היו נוהגים כמו אושרה וצ'רלי אזריה או בני שמואל או אילנה ראדה. עם זאת, עצם היכולת להעלות את השאלה כיצד היינו נוהגים אילו דובר בכתנו או בכננו, יש בה כדי להשעות את המבט המגנה והמדיר השמור דרך שגרה לחשודים ולנאשמים בפשעים חמורים. האפשרות לראות את הסיטואציה מבעד לפריזמה של הסבל ההורי קיימת בין שמקורו של הסבל בזהות הבת או הבן כקורבן (תאיר ראדה), כמאשים (ורד דורון) או כנאשם (אלאור אזריה).

ה. דיון

הסבל ההורי כשלעצמו אינו מסביר את עלייתם של מסעות ציבוריים לטובת נאשמים. ההורות כרוכה בצער, בסבל ובדאגה, ותיקים רבים אחרים, שאינם מניעים את הציבור לפעול לטובת הנאשמים, כרוכים גם הם בסבל הורי, בין שמדובר בסבלם של הורי הקורבנות, של הורי הנאשמים או של הורים המואשמים על-ידי ילדיהם. מדוע דווקא בתיקים של זדורוב, שמואל ואזריה התעורר מסע ציבורי רחב-היקף לטובת הנאשמים? דומה כי יותר מאשר קושי נרטיבי (כהשערתו של הרדוף ביחס לעניין זדורוב), הקו הנמתח בין הפרשיות מסמן נרטיב משותף ביחס למרכזיותו של מוסד המשפחה בחברה הישראלית. ההשערה שלי היא כי בשלושת המקרים הללו קיימת תפיסה ציבורית של סבל הורי שנגרם על-ידי המדינה. במקרה של אזריה התפיסה של מבקרי העמדתו לדין גורסת כי מדובר בחייל – או "בן" – אשר מגויס על-ידי המדינה לשירות צבאי ונשלח על-ידיה לאזור של קונפליקט צבאי מורכב, ואז מופקר על-ידי המדינה, המתכחשת לאחריותה כמי שהציבה אותו בדילמה. במקרה זה התרומה, הנאמנות וההקרבה למען המדינה, המתבטאות בשליחת הבן לצבא, מלוות ציפייה להכרה ולהתחשבות מצד המדינה.⁸⁹ במקרה של שמואל התפיסה הביקורתית כלפי

89 דוגמה מהקשר היסטורי שונה היא הציפייה הנכזבת של הורים במשפחות מרובות ילדים בגרמניה בזמן מלחמת-העולם הראשונה ולאחריה להתחשבות כלכלית לנוכח תרומתם למאמץ המלחמתי, שהתבטאה בשירות הבעלים והבנים בצבא ובהסתפקות במועט של הנותרים בעורף.

המדינה נובעת מבחירתה של המדינה להעמיד הורה לדין על-סמך ראייה שאינה זוכה בקונסנזוס מדעי ואשר חשודה כמפוקפקת – זיכרון שניעור בעקבות חלום. כמתואר לעיל, אין מדובר במחלוקת ראייתית שגרתית, אלא בוויכוח לגבי עצם קיום התופעה של זכרונות מודחקים, אשר אין לגביה קונסנזוס מדעי או הסכמה תרבותית רחבה, וכל עמדה בוויכוח מעלה על הדעת אפשרויות מדאיגות בנוגע ליחסים המשפחתיים. כך, על-פי מבקרי פסק-הדין מקרב הציבור, בחירת המדינה להסתמך על ראייה זו צופנת בחובה אפשרות של הרשעות-שווא, ועל-כן יש בה כדי לאיים על הורים רבים. לבסוף, במקרה של זדורוב תמכו רבים בביקורתה של אילנה ראדה על חקירה בלתי-ממצה. אילנה ראדה נתפסת כאם הנלחמת מול מוסדות המדינה בדרישה שייעשה צדק עם בתה המתה ושהחקירה וההליך המשפטי יובילו לבירור אמיתי של זהות הרוצח. הבעייתיות הראייתית כשלעצמה הניעה לפעולה רק בהיתוספה על עמדתה המתוקשרת של האם, אשר יצרה קשר הדוק דיו בעיני הציבור בין אחריות המדינה לבין הרשעה הנתונה בספק. מעבר לסבלה הקשה והמובן כאם שכולה, מבקרי פסק-הדין מזהים סבל הורי נוסף, אשר נגרם לאילנה ראדה על-ידי המדינה בשל התנהלותה בהליך.

מוסד המשפחה הוא אחת מאבני הבניין המרכזיות של החברה שאנו חיים בה, והיחסים בין הורים לילדים מצויים בליבו של מוסד חברתי מרכזי זה.⁹⁰ גם בעידן הפוסט-מודרני, כאשר המשפחתיות נעשית רבגונית ודינמית יותר, החברה הישראלית ממשיכה להיות "פמיליסטית", כהגדרת סילביה פוגל-ביז'אוי, ולמשפחה יש מעמד מרכזי בחיי הפרט והכלל.⁹¹ המשפחתיות בישראל אינה עניין אישי גרידא, אלא יש

Claudia Siebrecht, *'I Looked After the State, but the State is Not Looking After Me': Parenting and the Population Crisis in First World War Germany*, in PARENTING AND THE STATE IN BRITAIN AND EUROPE, C. 1870–1950, 115, 127–128 (Hester Barron & Claudia Siebrecht eds., 2017).

90 מאמר זה עוסק בישראל של תחילת המאה העשרים ואחת, אך ראוי לזכור כי לאורך ההיסטוריה חלו תמורות משמעותיות בהתייחסות-הגומלין בין ההורים למדינה, במידת מעורבותה של המדינה בחיי המשפחה ובתפיסה המקובלת בדבר מטרתו של מוסד המשפחה (ייצור ורבייה אנושית? חברות וחינוך? אבני הבניין של האומה? עוגן רגשי?). סילביה פוגל-ביז'אוי "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות" דפנה יזרעאלי ואח' מין מיגדר פוליטיקה 107, 110–108 (2006); Hester Barron & Claudia Siebrecht, *Introduction: Raising the Nation*, in PARENTING AND THE STATE IN BRITAIN AND EUROPE, C. 1870–1950, 1, 2–4 (Hester Barron & Claudia Siebrecht eds., 2017); Viviana A. Zelizer, PRICING THE PRICELESS CHILD: THE CHANGING SOCIAL VALUE OF CHILDREN 209 (1985).

91 פוגל-ביז'אוי, לעיל ה"ש 90, בעמ' 113 ו-158.

לה מימד ציבורי-פוליטי-לאומי מובהק.⁹² הציפייה היא שההורים יעשו את המירב למען ילדיהם וישתדלו לגונן עליהם, חרף הקושי הכרוך לא אחת בהורות. ציפייה מקבילה מופנית כלפי המדינה, שזו תפעל ככל יכולתה לתמוך בהורים – תסייע להם להעניק לילדיהם חינוך וביטחון, תאפשר לטפל בבריאותם, ותדאג לרף הכנסה מינימלי שיאפשר לכלכלם. המדינה נתפסת כשותפה וכמסייעת להורים, ולעיתים אף כ"הורה-על".⁹³

בעוד קיימת ציפייה תרבותית שההורים ישכילו להתמודד עם סבל הנגרם בשל גידול ילדים, אין ציפייה כזו ביחס לסבל שנגרם להורים על-ידי המדינה ואשר קשור בטבורו לתפקידם כהורים. כאשר הסבל ההורי נוצר בקונפליקט שבין המדינה לבין

92 שם, בעמ' 114–115 ו-124.

93 בין הביטויים המתארים את היחסים בין המדינה לתושביה כחסיים בין הורים לילדים ניתן למצוא את "אבי האומה" (*pater patriae*) – ביטוי המתאר את השליט כ"אב" ומבוסס על דימוי פטריארכלי-סמכותי שלפיו האב חייב לדאוג לילדים והם חייבים לסור למרותו. להבדיל, ביטויים דוגמת "אימא מולדת" או "אימא אדמה" מתייחסים יותר לקשר אל חבל הארץ, ופחות לקשר אל המשטר או אל מוסדות השלטון. Carol Delaney, *Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey*, in *NATURALIZING POWER: ESSAYS IN FEMINIST CULTURAL ANALYSIS* 177 (Sylvia Yanagisako & Carol Delaney eds., 1995); AFSANEH NAJMABADI, *WOMEN WITH MUSTACHES AND MEN WITHOUT BEARDS: GENDER AND SEXUAL ANXIETIES OF IRANIAN MODERNITY* 97 (2005).

ציפייה שהמדינה תמלא תפקידים הוריים מוטמעת גם בדוקטרינות משפטיות. בהתאם לדוקטרינה המשפטית של *parens patriae*, החברה מחויבת לספק את הצרכים הבסיסיים של חבריה הפגיעים ביותר. את ההחלטות ההוריות יש לכבד כל עוד הן אינן צפויות לגרום נזק משמעותי לילד. במקרים נדירים אלה המדינה יכולה לפעול במקום ההורים (*in loco parentis*). ראו: Douglas Diekema, *Parental Refusals of Medical Treatment: The Harm Principle as Threshold for State Intervention*, 25 *THEORETICAL MED. & BIOETHICS* 243, 250 (2004). הרעיון שעל המדינה לתמוך בהורים בביצוע מטלותיהם ולנקוט אמצעים להגנה על ילדים כאשר ההורים כושלים בתפקידם בא לידי ביטוי גם בס' 18–19 של אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד. הציפייה שהמדינה תיטול על עצמה תפקידים של טיפול, גידול וחינוך יכולה להיות מומשגת כזכות משפטית של ההורים והילדים לקבל מהמדינה שירותים מסוימים. כך, למשל, בבג"ץ 7426/08 טבקה משפט וצדק לעולי אתיופיה נ' שרת החינוך, פס' 16 לפסק-דינה של השופטת פרוקצ'יה (פורסם בנבו, 31.8.2010), נקבע קיומה של זכות לחינוך הנגזרת מהזכות לכבוד. ראו לטם פרי-חזן "הזכות לחינוך: קווים לדמותה בעידן של מהפכה חוקתית" משפט ועסקים טז 151 (2013). אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד קובעת זכות לבריאות וזכות למחסה (*shelter*). ראו סכיונה רוטלוי "אחריות המדינה בקידום זכויות ילדים המשפט 22, 3 (2006). לקריאה למתן שירותי חינוך, בריאות ורווחה שימנעו את הצורך להוציא מן הבית קטינים נזקקים שההורים מתקשים להבטיח את צורכיהם ראו יאיר רונן וישראל צבי גילת "האומנם הגנת הילד רווחת במשפט הישראלי?" משפט ועסקים יט 1143 (2016).

מוסד המשפחה, והמדינה נתפסת על-ידי הציבור כמי שכשלה בחובתה כלפי מוסד המשפחה, הציבור בוחר במשפחה ומתגייס למען הנאשם.

שלוש הפרשות שנסקרו במאמר התרחשו בתחילת המאה העשרים ואחת. גילויים של אהדה ציבורית לנאשמים בתיקים חמורים נחזו גם בעבר, אך בהיקף ובעוצמה מוגבלים בהרבה. חלק מן ההסבר יכול להיות קשור לתשתית הטכנולוגית של הרשתות החברתיות, המאפשרת החלפת מידע לא-מצונזרת ובלתי-מתווכת, תיאום, גיוס משאבים והפעלת לחץ קבוצתי. התשתית הטכנולוגית היא תנאי הכרחי ליצירת אותה מחאה ציבורית לטובת הנאשם, אך בוודאי אין היא תנאי מספיק. ברוב המקרים תשתית זו משמשת פלטפורמה להקצעת נאשמים ולביקורת על מערכת האכיפה והמשפט בטענה שהיא אינה מגלה מידה מספקת של נחישות או יעילות באכיפה ובענישה. גם המגמה המתמשכת של הידרדרות האמון במערכת המשפט אינה יכולה להסביר את התופעה, שכן אין בה כדי להסביר מדוע דווקא במקרים נדירים אלה – ולא באחרים – הציבור קם לטובת הנאשמים.⁹⁴ נוסף על כך, ירידת האמון הציבורי כלפי מערכת אכיפת החוק ובתי-המשפט מתבטאת לעיתים תכופות בטענות נגד "רחמנות" מופרזת, ולא בטענות בדבר החמרה בלתי-מוצדקת. עם זאת, במקביל לתופעה של ירידת האמון ניתן לראות עלייה של סוגה דוקומנטרית המתעדת מקרים של עיוותי דין והרשעות-שווא.⁹⁵ את סדרת הטלוויזיה "צל של אמת" על פרשת זדורוב ניתן לראות כחלק מסוגה עולה זו.⁹⁶

מגמה חברתית נוספת המצויה ברקע הפרשיות הנסקרות במאמר זה היא עליית מעורבותם של ההורים בתחומים שונים הקשורים לטיפול בילדיהם על-ידי גופי

94 לכתבות אחדות המדגימות את המגמה ראו רויטל חובל "מחקר חדש: הציבור מאבד את האמון במערכת אכיפת החוק" הארץ 4.8.2013 4.8.2013 www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.208; חן מענית "סקר: שפל באמון הציבור במערכת המשפט, בכנסת ובמשטרה" גלובס 26.10.2015 www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001076264; נטעאל בנדל "לא מוסרי ולא דמוקרטי": כך קרס אמון הציבור בבג"ץ" nrg 8.12.2016 www.nrg.co.il/online/1/ART2/850/958.html.

95 Stella Bruzzi, *Making a Genre: The Case of the Contemporary True Crime Documentary*, 10 LAW & HUMANITIES 249 (2016).

96 בישראל ניתן להצביע על סרטיו של הבמאי יצחק רוברין בנושא החפות: "רצח לכל החיים", "הסנגור" ו"רצח שופט". סדרות זרות לדוגמה: *Making a Murderer* (2004), *The Staircase* (2004), *The Confessions* (2015). ראוי לציין גם את סרטיה של עפרה ביקל, מחלוצות הסוגה, ביניהם: *The Plea* (2004), *The Plea* (2010). יובהר כי במסגרת גל הסרטים, הסדרות והפודקאסטים הדוקומנטריים של חקירות עיתונאיות עצמאיות קיימים גם סרטים וסדרות שאינם טוענים לחפות, אלא מבקשים למצות חקירה במקרים שבהם הרשויות כשלו. ראו, למשל: *The Keepers* (2016), *The Jinx* (2015).

המדינה.⁹⁷ ההורים הישראלים מעורבים יותר בחינוך, בקבלת החלטות בנושאי בריאות (לגבי טיפולים רפואיים, חיסונים או שירותים לילדים עם צרכים מיוחדים), ואפילו בחיי ילדיהם בצבא.⁹⁸ המגמה העולה של מעורבות הורים אינה ייחודית לישראל. ניתן אף להניח כי האפשרות הטכנית המשופרת להתארגן ולתאם עמדות בעידן הרשתות החברתיות מעניקה לה משנה עוצמה. המגעים בין הוריו של אלמור אזריה למפקדיו בצבא, כמו גם הדרישה של אילנה ראדה מהמשטרה לקבל מידע ולמצות כיווני חקירה, מבטאים מודל עולה זה של מעורבות הורית – הורים שאינם רואים עוד בעמדת הרשויות קול סמכותי שיש לציית לו ללא עוררין, ואשר מוכנים לצאת למאבק נחוש מול רשויות המדינה כדי לממש את חובתם ההורית.

סיכום

הוקעת חשודים ונאשמים ודרישה למצות איתם את הדין הן תופעה שכיחה שזכתה בדיון תיאורטי נרחב. מאמר זה ביקש לפענח תופעה הפוכה ונדירה – התגייסות ציבורית נלהבת לטובת מי שנחשדים, נאשמים ומורשעים בפשעים מעוררי סלידה. על-סמך ניתוח השיח שהתעורר בענייניהם של רומן זדורוב, בני שמואל ואלמור אזריה, המאמר מסביר את ההירתמות הציבורית למען הנאשמים בקיום טריגר להזדהות ולאמפתיה המאפשר לציבור לכפור באשמה: היכולת להבין

97 על מעורבות הורים בחינוך, בבריאות ובספורט ראו: Kellie J. Anderson & Kathleen M. Minke, *Parent Involvement in Education: Toward an Understanding of Parents' Decision Making*, 100 J. EDUC. RES. 311 (2007); Ming-Te Wang & Salam Sheikh-Khalil, *Does Parental Involvement Matter for Student Achievement and Mental Health in High School?*, 85 CHILD DEV. 610, 610–613 (2014); Kari Stefansen, Ingrid Smette & Åse Strandbu, *Understanding the Increase in Parents' Involvement in Organized Youth Sports*, 23 SPORT, EDUC. & SOC'Y 162, 162–164 (2018); Pamela S. King et al., *Longitudinal Trajectories of Parental Involvement in Type 1 Diabetes and Adolescents' Adherence*, 33 HEALTH PSYCHOL. 424 (2014)

98 לספרות על מעורבות הורים בישראל ראו חיה שוורץ ותמי שטיין "מעורבות הורים כדפוס התמודדות: כיצד היא קשורה לריאליזם הורי בהקשר לתפיסת שילוב הבן/הבת הלוקה בפיגור שכלי בקהילה" סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום 12(2) 56 (1997); חגית קליבנסקי "רוצים את הילד: מעורבות הורים שילדיהם משולבים בתנועת נוער, שביעות רצונם ועמדותיהם בנושא השילוב" מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית 30, 57 (2009); סמדר בן-אשר ונורית גורן "הורים 'מגויסים': הזדהות השלכתית כמנגנון הגנה חברתי" מקבץ – כתב העת הישראלי להנחיה ולטיפול קבוצתי 9(2) 7 (2004). עם זאת, לדעה כי קיים פער בין הדאגה המופגנת כלפי חוץ לבין המעורבות ההורית בפועל ראו אבי שגיא וסמדר דולב "הורים, מסגרות חינוכיות וילדים בישראל: 'חמוץ-מתוק' מגמות מא 195, 212–213 (2001).

את חוויית הסבל ההורי, והסירוב להשלים עם סבל הורי שמקורו בהתנהלות המדינה. עלייתן של הרשתות החברתיות ושל המעורבות ההורית, ובמקביל ירידת האמון במערכת המשפט, עומדות גם הן ברקע שלוש הפרשיות שנדונו במאמר. איני מבקשת לטעון כי רק במקרים של סבל הורי שנגרם על-ידי המדינה יתקומם הציבור באופן רחב נגד ההעמדה לדין. ניתן להעלות על הדעת שתרעומת ציבורית דומה תתחולל גם כאשר ההעמדה לדין תיתפס כפוגעת בערכי-יסוד אחרים מלבד מוסד המשפחה. טענתי היא כי בין שלוש הפרשות הישראליות יוצאות-הדופן שתוארו במאמר זה נמתח קו משותף – התומכים בנאשמים עשו זאת מתוך הזדהות עם הסבל ההורי ובמחאה על כך שסבל מיותר נגרם להורים הללו על-ידי המדינה. ימים יגידו אם ההתנהלות הציבורית בפרשיות כגון אלה תישאר בגדר אירוע נדיר או שמא מדובר באירועים המבשרים מגמה חדשה המבקרת את מערכת המשפט כנוטה לחומרה.